

mr. sc. Mirjana Jakčin-Ivančić
Ogranak Matice hrvatske Daruvar
Trg Franje Tuđmana 7.
mjakcin@yahoo.com

Primljeno/Received: 5.10.2016.
Prihvaćeno/Accepted: 4.3.2017.
Studija
Study

UDK 712.3.025.4(497.526Daruvar)

LJEČILIŠNI PERIVOJ U DARUVARU STUDIJA OBNOVE I ZAŠTITE (kratki prikaz)

Sažetak: Nakon nekoliko godina priprema, *Daruvarske toplice, specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju* iz Daruvara, krenule su u opsežni projekt obnove i zaštite daruvarskoga lječilišnog perivoja, koji je u njihovu vlasništvu. Značaj ovog projekta je ogroman jer je to najstariji lječilišni perivoj u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Perivoj je začet prije 250 godina (južni dio uz tople izvore), a otkako je dobio svoj konačni oblik i izgled prije oko 150 godina, nije se mijenjao konceptijski, izgledom niti veličinom. Perivoj je zadržao obilježja baroka i pejzašnog stila u vrtnoj umjetnosti sve do današnjih dana sa svim njihovim značajkama. Njegova se vrijednost – osim gore spomenutih značajki – temelji i na vrijednomu biljnom fondu koji je ovdje zastupljen. Osim toga, u perivoju se nalaze vrijedni arhitektonski objekti, kupališne i druge građevine, koje su sastavni dio povjesne matrice perivoja. Jednako tako, s obzirom na to da je perivoj nastao oko toplih izvora, a ovdje su bile i rimske terme – to je područje i vrijedno arheološko nalazište. No vrijeme uzima svoj danak. Starost perivoja je evidentna. Neke su biljne vrste i primjerci stabala dosegнули gornju granicu svoga životnog vijeka te su u fazi propadanja. Arhitektonski objekti u perivoju također nužno zahtijevaju obnovu. Imajući u vidu vrijednost i stanje perivoja, obnovi se pristupa studiozno i stručno, u fazama. Prva faza revitalizacije je završena, a to je izrada *Studije obnove i zaštite lječilišnog perivoja u Daruvaru*. Ovaj opsežni rad temelj je svih budućih zahvata obnove i revitalizacije te polazište za konačnu i trajnu zaštitu perivoja u cjelini kao spomenika kulture i spomenika parkovne arhitekture. Studiju je izradila tvrtka *Planta Jakčin d.o.o.*, a autorica je mr. sc. Mirjana Jakčin Ivančić, sa suradnicima.

Ključne riječi: Daruvarske toplice, liječnički perivoj, vrtna umjetnost, biljne vrste

I. UVODNI DIO

1. Svrha i cilj izrade Studije

Svrha je *Studije obnove i zaštite lječilišnog perivoja u Daruvaru* objediniti sva dosad stečena znanja o daruvarskom lječilišnom perivoju, istražiti i prikupiti nove podatke te ih sve ujediniti s ciljem stvaranja cjelovitog prikaza ovoga vrijednog perivoja, u povijesnom, arhitektonskom, vrtno-oblikovnome i zdravstveno-rekreacijskom smislu. Studija je temeljena na stručnim i znanstvenim saznanjima i temeljima, vezanim uz pripremu podataka potrebnih za rekonstrukciju i revitalizaciju povjesnih perivoja, kao i na specifičnu situaciju vezanu uz daruvarski lječilišni perivoj, poštujući sve zakonitosti struke. Osobito je ovdje važna povjesna komponenta, s obzirom na to da je lječilišni perivoj (danas nosi naziv Julijev park) u Daruvaru među najstarijim kupališnim perivojima u Hrvatskoj, ali i u ovom dijelu Europe. Stoga je neophodno zadržati i sačuvati njegovu povjesnu matricu koliko je god to moguće.

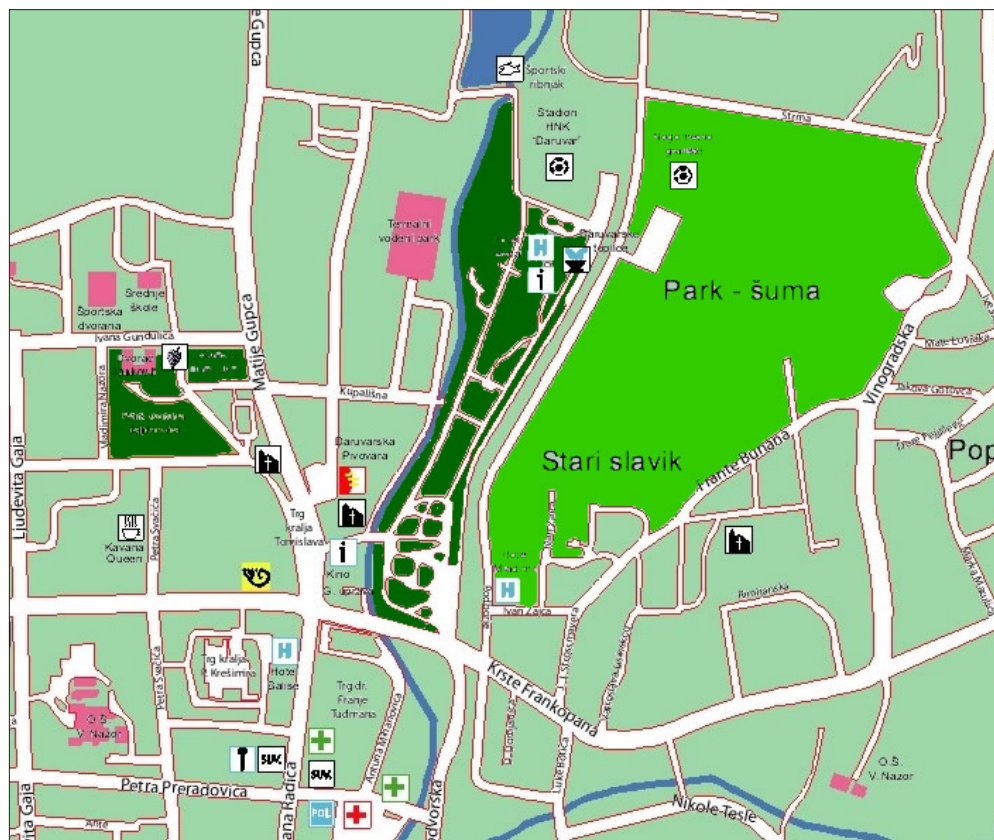
Cilj je, dakle, napraviti prijedlog njegove rekonstrukcije i revitalizacije – formulirati projektni zadatak za izradu glavnog projekta rekonstrukcije, koji će predstavljati sljedeću fazu u obnovi perivoja. Osim ovoga, cilj je Studije i prikupiti svu dokumentaciju o dosadašnjoj zaštiti perivoja, najstarijega lječilišnog perivoja u kontinentalnom dijelu te podnijeti prijedlog za njegovu trajnu zaštitu kao spomenika parkovne arhitekture, a ne samo preventivno i u sklopu urbanističke cjeline Daruvara, kako je dosad bio slučaj.

2. Metodologija izrade Studije obnove i zaštite

Studija je izrađena znanstvenim metodama istraživanja, prikupljanja relevantnih podataka, obrade i analize, obilaskom i rekognosciranjem terena, inventarizacijom biljnog materijala i zdravstvenoga stanja prisutnoga biljnog fonda u perivoju. Studija pokazuje sadašnje stanje lječilišnog perivoja u Daruvaru te njegov povjesni razvoj od nastanka do danas. Analizirana su i valorizirana stilska obilježja u vrtnoj arhitekturi koja su u perivoju bila prisutna nekad, u svim fazama razvoja perivoja te u vrijeme kad je perivoj bio jedan od najljepših u ovom dijelu Europe, kao i njegova današnja obilježja, izgled i stanje. U Studiji su prikazani svi relevantni podaci važni za izradu glavnog projekta rekonstrukcije i dani su svi uvjeti za nju, stručni, zakonski i konzervatorski te preporuke i smjernice. Studija, dakle, predstavlja sveobuhvatni dokument o lječilišnom perivoju i kao takav predstavlja polazište za izradu glavnog, izvedbenoga projekta njegove rekonstrukcije i revitalizacije (obnove). Navedeni su i popis literature, izvori kartografske i druge građe te fotodokumentacija, koji su korišteni u izradi Studije i nalaze se u njezinu sastavu. Ovi izvori, kao i Studija, mogu poslužiti kao polazište za daljnje znanstveno istraživanje lječilišnog perivoja i zelenila grada Daruvara.

3. Smještaj perivoja u Gradu

Perivoj je smješten u strogom centru Daruvara. To je razumljivo jer on je oduvijek imao centralno mjesto u razvoju Grada, tijekom cijele njegove povijesti. Naime, zbog njega i oko njega razvijalo se naselje pa su tako grad Daruvar i njegov lječilišni park oduvijek bili jedna nerazdvojna cjelina.

Slika 1. Smještaj perivoja u Gradu – dvorski i lječilišni perivoj i park-šuma (prospekt, koloriran)

4. Prostorni obuhvat Studije

Studija obuhvaća cijelo područje današnjega lječilišnog perivoja, ukupne površine 9,46 ha ili 94.620,44 m². Od toga je površina segmenta 1 – 29.541,86 m², površina segmenta 2 – 10.991,08 m² i površina segmenta 3 – 54.087,50 m².

Granice obuhvata jesu:

istočna granica: željeznička pruga Daruvar – Virovitica;

sjeverna granica: potez od željezničke pruge ispred Hotela Termal na zapad do rijeke Toplice, uključujući hotelsko parkiralište na istoku uz prugu i sportske terene na zapadu, bez nogometnog igrališta;

zapadna granica: rijeka Toplica;

južna granica: Frankopanska ulica.

Slika 2. Tlocrt daruvarskoga lječilišnog perivoja, Julijeva parka, stanje 2010.

DARUVAR I NJEGOVI TERMALNI IZVORI KAO CENTAR URBANIZACIJE TIJEKOM POVIJESTI

Daruvar može svoje postojanje zahvaliti termalnim izvorima, koji su od pamtivijeka korišteni za liječenje, ali i u vjerske svrhe. Zato poznata urbana povijest Daruvara traje duže od 2.400 godina. Studija sadrži detaljan i cjelovit prikaz povjesnog razvoja toplica i zelenila uz kupalište, prema do sada dostupnim nam izvorima. Prikaz se temelji na brojnim znanstvenim istraživanjima autorice Studije i praćenju stanja perivoja te na istraživanjima drugih autora (vidi popis literature). Ovdje će biti prikazan samo kratki pregled povijesti razvoja grada i zelenila uz njegove termalne izvore – i to samo onih povjesnih razdoblja koja su značajno utjecala na današnji oblik lječilišnog perivoja.

1. Antičko razdoblje (1. do 4. st.)

Aquae Balissae (Daruvar) su, uz Aquae Iassae, današnje Varaždinske toplice i Aqua Viva, današnji Tuhovec, bile najpoznatije toplice u ovom dijelu Gornje Panonije. Kaptirane izvore tople vode Rimljani su obilno koristili. Pouzdano se zna da su ovdje izgradili kupalište na mjestu kasnijih Ivanovih, Antunovih kupki i Centralne blatne kupke, a ove su zgrade podignute na rimskim temeljima.

Javne zelene površine – parkovi, u pravilu su pratile termalne i kupališne komplekse u rimskim gradovima. Parkovi su okruživali hramove, kupališta i teatre (a svega je toga bilo u rimskom Daruvaru). Imali su visoko sjenovito drveće, staze za šetnju, sjenovita mjesta za odmor, ali i za osamu (Jakčin, *Prilog Daruvara...*). Parkovi su imali i ulogu svetih gajeva (Jashemski), s brojnim kipovima rimskih božanstava i nimfi te žrtvenicima, pred kojim su se bolesni molili za izgubljeno zdravlje. Oko hramova su također bile javne zelene površine kojima su se svi služili. Jashemski sa sigurnošću tvrdi da su Rimljani žrtvenike postavljali oko hramova, kupališta i kazališta (W. F. Jashemski, *The Oxford Companion to Gardens*, Oxford, 1986.). Činili su to i ovdje, a dokaz su kameni žrtvenici pronađeni na prostoru perivoja, osobito žrtvenici posvećeni Silvanu, bogu šuma i nimfama. Nimfe se vežu uz geotermalne izvore, čuvarice su i darovateljice zdravlja te personifikacija plodnosti i ljekovitih svojstava toplica (Duje Rendić Miočević).

2. Srednji vijek

Tradicionalno liječenje toplom vodom nastavljeno je i u srednjem vijeku. Tri crkve Blažene Djevice Marije ukazuju na to da se topla voda i tada cijenila, kao i u prapovijesti i u rimsko doba, u liječenju ženske neplodnosti. Jedna od njih bila je uza same izvore tople vode, u naselju Toplica (CD-rom: *Naselja i stanovništvo RH od 1857. do 2001. godine*).

3. Tursko razdoblje

Kad su Turci stigli u Daruvar, odmah su počeli koristiti tople izvore za kupanje i liječenje. Prostor trgovišta Toplica s crkvom Blažene Djevice Marije pored geotermalnih vrela, za vrijeme Turaka bio je poznat kao Ilidža. Kako su Turci sva kupališta nazivali Ilidža, tako je i daruvarsko nosilo isti naziv. Podigli su vruće, nenatkriveno sumporno kupalište za stanovnike i vojnike (Popis dobara u Slavoniji od 1700. do 1702.). Ne znamo je li oko kupališta ili u njegovoj blizini tada bilo zelenila, ali poznavajući sklonost Turaka prema cvijeću i vrtovima, možemo sa sigurnošću tvrditi da ih je bilo. Naime, Turci podižu „bašče“ i „cvjetne avlije“ gdje god se nalaze, a bilo ih je u nedalekom Cerniku (Tomislav Đurić, *Iz prošlosti novogradiškog kraja*, 1974.). Jednako tako, postoji podatak da u neposrednoj blizini Stupčanice, koja je služila kao turska utvrda, postoji lokalitet „turska bašča“ (Karta kotara Daruvar, 1939., izradio E. Primc, Geografska zbirka Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu), čiji naziv prelazi i na kasnije izgrađenu lugarnicu na istome mjestu (Jakčin, *Prilog Daruvara...*). Turska bašča nalazi se između Stupčanice i sela Koreničana, oko tri km zračne linije u smjeru I – SI od Stupčanice. Vrlo je vjerojatno da se taj naziv temelji na činjenici postojanja nekog oblika vrta (M. Jakčin, *Vrtna umjetnost Daruvara, Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru*, Zagreb – Bjelovar, 2008.).

4. 18. stoljeće

I još jedanput, kako se to u povijesti Daruvara stalno ponavlja, topli su izvori bili presudni za nastanak naselja. Godine 1760. vlastelinstva Podborje, Sirač i Pakrac kupuje Antun pl. Janković (1729. – 1789.). Zanimajući svoja ostala imanja, Antun izgrađuje zamac budućeg Daruvara, obnavlja toplice i podiže brojne vrijedne građevine.

S gradnjom kupališta i perivoja oko kupališnih zgrada započinje 1762., a od 1764. godine podiže dvorsku kapelicu, visokovrednovanu baroknu građevinu centralnog tipa (na temeljima turske džamije?), koja kasnije postaje župnom katoličkom crkvom. Od 1771. do 1777. na brdu iznad grada podiže barokni dvorac, ljetnikovac za sebe i svoju obitelj, dok su njegova glavna imanja u Pečuhu. Uz dvorac podiže i vrijedni dvorski perivoj u baroknomu i pejzažnom stilu (Jakčin), čija je izgradnja potrajala sve do 1780. godine.

Bilje za sadnju u dvorski perivoj, a tako i u lječilišni, Janković je u početku nabavljao u inozemstvu. Tako su i dva stabla ginka (*Ginkgo biloba L.*), muški i ženski primjerak, koje je grof posadio ispred dvorca, prvi primjerci ove egzotične vrste u Hrvatskoj (A. Denich, Republički zavod za zaštitu prirode, izjava), nakon čega su ginko sadili i drugi velikaši u svojim perivojima. Muški primjerak ginka danas poprima impozantne razmjere, opseg mu je debla veći od sedam metara i doseže starost od oko 230 godina. Zaštićen je kao spomenik parkovne

arhitekture i jedini je spomenik u kategoriji zaštićenog zelenila u cijeloj Bjelovarsko-bilogorskoj županiji! Izgradnjom prvih kupki u današnjemu lječilišnom perivoju, Jankovići su zacrtali jednu od osnovnih funkcija grada, a to je – ponovno – liječenje termalnom vodom.

5. 19. i 20. stoljeće

Nasljednici grofa Antuna Jankovića razvijali su lječilište i lječilišni turizam pa su daruvarske toplice bile nadaleko poznat lječilišni centar. Izgrađene su nove kupališne zgrade, u liječenju je korišten i peloid, kaptirani su još neki izvori tople vode, a oko kupališnih zgrada razvijen je blistav perivoj. Perivoj je podizan u više faza, a ne po jedinstvenom planu sadnje i jasnoj koncepciji kao što je bio slučaj s dvorskim perivojem (što dvorskom perivoju nesumnjivo daje osobit značaj). Kako se razvijao lječilišni turizam, tako su nastajale i nove kupališne zgrade, a uz njih se polako širio perivoj. Stoga u njegovu razvoju uočavamo nekoliko faza, kao i više vlasnika. Nesumnjivo je lječilište oduvijek bilo središnja nit vodilja razvoja grada, a sve su djelatnosti u gradu bile podređene razvoju turizma i liječenju. Društveni život u toplicama također je bio neobično bogat (M. Jakčin, *Zabavni život u daruvarskim toplicama*). Nakon 1945. godine lječilišni je perivoj nacionaliziran. Otada pa sve do danas izvršene su brojne interpolacije – dječje igralište, biste velikana naše povijesti, bazen s ribicama i skulpturom Kupčice; neke su staze asfaltirane, a neke su nestale, probijene su i nove staze, čime je izgubljeno pejzažno obilježje jednog dijela perivoja. Nasreću, perivoj je uglavnom sačuvan od nestručnog preoblikovanja i devastacije. Godine 1980. u sjevernom dijelu perivoja, na livadu između dviju grabovih aleja, interpoliran je Hotel Termal s 296 postelja i modernim lječilišnim kompleksom te sportskim terenima.

6. Zdravstvo i turizam danas

Termalna mineralna voda Daruvara oduvijek je korištena za liječenje i rehabilitaciju, ali ne samo u te svrhe – korištena je i za rekreaciju, odmor i poboljšanje kvalitete života. Zbog činjenice da ima tople izvore, Daruvar je, kao i naselja koja su tijekom povijesti postojala na ovom prostoru, oduvijek bio lječilište, mjesto za vidanje rana i odmor. Izvore su koristili Jasi, Rimljani, slavenska plemena, Turci, austrougarski i hrvatski vojnici, carevi, gospoda, građanstvo i seljaštvo. Kristalnočista voda daruvarskih izvora koristi se i za piće, ne samo za kupanje, a u više je navrata dokazivana njezina ljekovitost. Ljekovita voda daruvarskih izvora je vadoznog podrijetla i spada u indiferentne hipertermne vode s mineralizacijom ispod 1g/l. Prema međunarodnoj je klasifikaciji kalcijско-hidrokarbonatna. Od kationa prevladavaju kalcij i magnezij, a od aniona hidrokarbonati. Radioaktivnost vode je niska i pada s toplinom izvora (Bačić I., Primc O., *Zdravstvo i turizam*, Daruvar u slici i riječi, monografija).

Kemijski sastav svih izvora je skoro identičan, razlike su male i variraju iz dana u dan na uzorcima vode s triju izvora, Ivanovog vrela, Turske kupelji i Antunova vrela (Rezultati mjerenja hidrokemijskih pokazatelja, Hrvatski geološki institut). Izmjerene temperature vode (uzorci s istih triju izvora) nalaze se u intervalu od 39,5 °C do 47,7 °C, a najviše vrijednosti temperatura u dvama navratima uzorkovanja izmjerene su u vodi Antunova vrela (isto, HGI). Voda je slabo kisele do neutralne reakcije, pH vrijednost se kreće od 6,78 do 7,45. Najnovijim istraživanjima kvalitete vode ustanovljeno je da je voda ispravna za piće – vezano uza sastav vode, boju, miris, okus, mikrobiološke pokazatelje, količinu pesticida i žive. Ustanovljeno je i to da je bogata željezom (Fe) i da je pretopla za piće (Fizikalno-kemijska i bakteriološka analiza vode, Hrvatski zavod za javno zdravstvo, prosinac 2009.). Kapacitet je današnjih izvora oko 30 litara u sekundi, dok je za sadašnje potrebe lječilišta potrebno 6 do 9 litara u sekundi (prospekt Lječilišta).

Važnost za liječenje ima i drugi prirodni čimbenik, mineralno blato, peloid, „fango“. To je azurnoplava ilovača pomiješana sa sićušnim zrcima kvarcnog pijeska, pepela vulkanskog podrijetla te drugim anorganskim i organskim sastojcima. Peloid je nastajao tijekom stoljeća djelovanjem vode, atmosferilija i velikih promjena u temperaturi tla. Ljekovit je i koristi se za liječenje u blatnim kupkama. Nalazišta su peloida uz izvore mineralne vode. Nekada su u perivoju postojale blatne kupke kao posebne građevine, a danas se liječenje provodi u lječilišnom kompleksu izgrađenom uz Hotel Termal. Danas se rijetko koristi isključivo balneološki tretman, on se nadopunjuje ostalim kompleksnim tretmanima fizikalnih terapija, medicinskom gimnastikom u dvorani i hidrogimnastikom u bazenima. Lječilište je tijekom godina doživjelo brojne promjene i uvođeni su novi programi. Danas lječilište ima naziv *Daruvarske toplice – specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju*. Ovdje su liječene ženske bolesti i sterilitet, druge ginekološke bolesti i provođena je medicinska rehabilitacija. Od 1976. djeluje reumatološko-rehabilitacijski odjel za liječenje reumatskih bolesti te rehabilitaciju postoperativnih i posttraumatskih stanja na lokomotornom sustavu (Bačić). Smještajni su kapaciteti danas prošireni, osim Hotela Termal, i na dependansu Vila Arcadia s još 23 kreveta.

Daruvarske toplice nude gostima rekreativne prostore, zatvorene i otvorene plivače bazene s termalnom vodom, gimnastičku dvoranu, saunu, solarij, kuglanu, fitness-studio, wellness, teniska i druga sportska igrališta, bočalište, minigolf, trim-staze i biciklističke staze, paintball te predstavlja idealno mjesto za kondicijske pripreme sportaša, ali i mjesto za odmor i rekreaciju. Dakako, to sve pridonosi i dobroj turističkoj ponudi Daruvara, a liječnički je turizam u Daruvaru danas, s bogatom i dva tisućljeća dugom tradicijom, doveden gotovo do savršenstva.

POVJESNI RAZVOJ LJEČILIŠTA I LJEČILIŠNOG ZELENILA

Lječilišni se perivoj počinje razvijati odmah nakon što grof Antun Janković kupuje daruvarsko imanje. On i njegovi nasljednici stvorili su lječilišni centar i perivoj po uzoru na slične objekte u Europi, oponašajući ne samo stil izgradnje, nego i duh, atmosferu kupališta. Koliko su u tome uspjeli vidimo po tome što je Daruvar bio jedan od najznačajnijih kupališnih centara u ovom dijelu Europe.

1. Lječilišni perivoj u razdoblju od 1760. do 1789. (vlasnik Antun Janković)

Kad je Antun Janković 1760. godine kupio imanje Daruvar, odmah je uočio važnost termalne vode (ili je imanje kupio upravo zbog nje?) te je počeo uređivati tada već zapušteno zemljište oko toplih izvora. Samo dvije godine nakon toga, kad se naselje sastojalo od plemićkog imanja i četiriju seljačkih kuća, Antun Janković gradi prvu kupališnu zgradu, na rimskim temeljima, koja kasnije dobiva naziv Antunova kupka. Pored kupki sagrađena je gostionica, do koje je vodila „sjenovita staza s gustim drvećem“ (Taube). Nije posve jasno gdje se nalazila ta gostionica; po nekim autorima bila je na glavnome gradskom trgu, u neposrednoj blizini kupke. Osim gostionice, Janković gradi i vojarnu za bolesne vojnike iz cijele Slavonije, u kojoj su boravili za vrijeme liječenja i oporavka (Taube). I opet nije jasno na kojemu je mjestu bila vojarna, kao ni gostionica, no pretpostavka je da je mogla biti na mjestu današnjih zgrada Švicarske vile i Arcadije, kao i na mjestu današnjega dječjeg igrališta (Valdgoni). Prema jednoj staroj razglednici perivoja – koja je stavljena na naslovnici Studije – na mjestu dječjeg igrališta mogla je biti gostionica (Jakčin). Antun ograđuje i postojeći topli izvor – jezerce na mjestu nekadašnjih rimskih termi i uređuje ga za kupanje. U sklopu kupališta bila je šetnica ili staza natkrivena krošnjama drveća, kako navodi Taube. Nije poznato kamo je šetnica vodila, niti otkuda, ali se zna da je bila uređena i postavljena ispod krošnji drveća, vjerojatno postojećih stabala u šumicom obrasli prostor između toplih vrela. Vjerojatno je kretala s gradskog trga, spajala postojeće zgrade i jezerce u perivoju, a možda vodila i dalje, u šumoviti okoliš. To je, bez ikakve sumnje, prvi začetak lječilišnog perivoja!

2. Lječilišni perivoj u razdoblju od 1813. do 1849. (vlasnik Izidor Janković)

Godine 1813. godine Izidor Janković, Antunov nećak, postaje vlasnik daruvarskog imanja. On nastavlja s unapređenjem toplica i kupališno-lječilišnoga kompleksa. Završava gradnju Ivanove kupke, Johannes-Bad, čija je gradnja trajala od 1810. do 1818. godine. Vjerojatno uređuje Antunovu kupku, Antoni-Bad, bez znatnih preuređenja jer ona i dalje ima 4 prostorije s bazenima za kupanje. Izgradio je blatne kupke, Schlammbad – mjesto s ljekovitim blatom

ogradio je ogradom od drvenih dasaka i pokrio je laganim krovom (Valdgoni). Bio je to izvor blata na lokaciji današnje Centralne blatne kupke.

Od smještajnih kapaciteta za goste, i dalje je tu bila ista gostionica koja je osiguravala prehranu, kao i dvije velike kuće sa stajom i kolnicom (Valdgoni), koje su imale mnogo soba i bile su smještene u blizini kupki. Jedna od tih kuća najvjerojatnije je bila vojarna sagrađena u doba Antuna Jankovića. Putopisac Csaplovics obišao je Daruvar 1811. i 1818. godine te njegovi opisi predstavljaju jedini izvor podataka o perivoju u tom razdoblju, ali i duže. Csaplovics spominje krasan perivoj oko kupališnih zgrada, grabove aleje za šetnje na „ljupkoj livadi“, šumarke breza, puteljke natkrivene krošnjama, kuglane, od kojih je jedna bila uz „rimski bunar“ (Julijev izvor), a nekoliko drugih uz grabove aleje (Csaplovics, *Slavonien und zum Theil Croatien*, 1819.). Rimski bunar bio je ograđen i nalazio se ispod triju žalobnih vrba (Jakčin, *Vrtna umjetnost Daruvara kroz povijest*). Gosti su uživali u šetnji „alejom bukvi“, a naziv bukva je očito pogrešan jer bile su to aleje običnoga graba, *Carpinus betulus* (isto). Gostima se nudila i šetnja dvorskim perivojem i gradskim ulicama u smjeru S – J, koje su bile sjenovite, zasađene drvoredima s objiju strana. Društveni je život u toplicama u to vrijeme bio bogat.

3. Lječilišni perivoj u razdoblju od 1849. do 1879. (vlasnik Julije Janković)

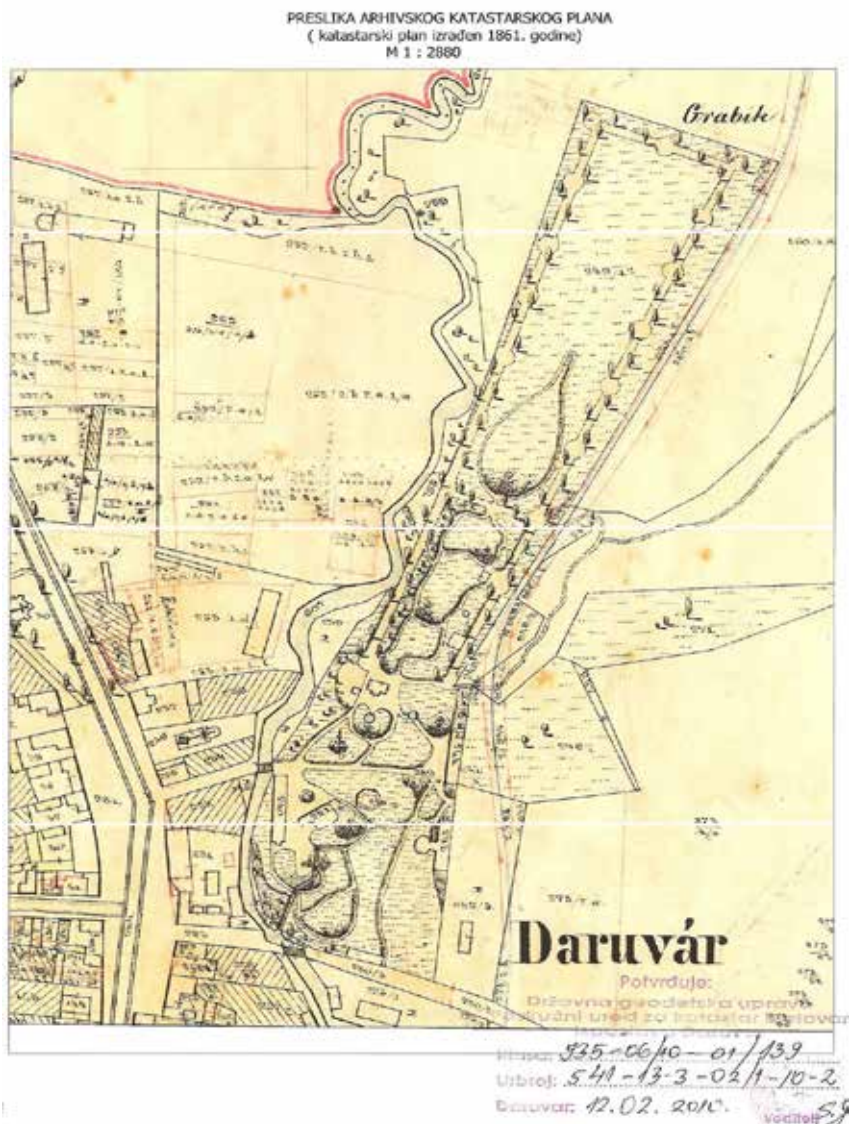
Godine 1849. godine daruvarsko imanje nasljeđuje Izidorov sin Julije. U vrijeme Julija Jankovića obnovljen je dvorac, a lječilište dobiva nove sadržaje. Lječilišni je kompleks oko 1860. godine bio uvelike sličan današnjem, oblikomu, veličinom i sadržajima. Prvi grafički prikaz perivoja vidljiv je na katastarskoj karti iz 1861. godine. U perivoju su izgrađene nove ili

Slika 3. Tri zgrade Marijinih kupki 1862., litografija

obnovljene postojeće zgrade. U neposrednoj blizini gostionice u isto je vrijeme podignut i drveni, oktogonalni glazbeni paviljon promjera 6,9 m, ili Hram muzike, kako je tada bio nazvan. S triju ga je strana okruživalo zelenilo, stabla, među kojima se na litografskom prikazu ističe jablan, *Populus nigra Pyramidalis*. Bila je tu i Siegenthalova glibka kupelj (izgrađena prije 1861.), šesterokutna zgrada s drvenim krovom, vjerojatno s jednom prostorijom za kupanje u blatu jer je imala promjer svega 5,5 m, uklopljena u gusto zelenilo. U isto su vrijeme, do 1861. podignute i tri građevine u središnjem dijelu perivoja, uz istočnu grabovu aleju. Zajedničkim su se imenom zvale Marijine kupke. Prema Hühnovoj

litografiji iz 1862., dvije su od njih bile drvene građe, a treća žbukana s drvenom konstrukcijom (Valdgoni), kružnoga ili višekutnog tlocrta. Stablo uz najveću od njih moglo bi biti joha, prema litografiji. Danas se ovdje, na istome mjestu nalazi prekrasno stablo crne joha, *Alnus glutinosa*, uz fasadu današnje zgrade Marijine kupke!

Slika 4. Katastarska karta iz 1861. godine, Ured za katastar Daruvar

Otvoreno je blatno kupalište oktogonalnog oblika, promjera oko 12 m, na mjestu gdje su bile Shlammbad, nakon 1862. godine. Ovdje su i zgrade koje je nekoć podigao Izidor, Ivanova i Antunova kupka. Perivoj je imao grabove aleje uz istočnu, sjevernu i zapadnu granicu s kružnim odmorištima, a na jugu se preko istovjetne aleje nastavlja na središnju cjelinu perivoja. Grabove su aleje u početku bile orezivane, bili su to tipični barokni špaliri šišanoga graba, koji su postupno prerasli u drvorede (Sohr, Graditeljstvo Daruvara, Daruvar u slici i riječi; Žgela, izjava), a sve donedavno na starijim grabovima bilo je vidljivo mjesto reza. Bilo je zavojitih staza za šetnju, odmorišta, livada, cvjetnih gredica, osobito u južnom dijelu perivoja oko kupališnih zgrada. Uz postojeća su stabla u perivoj interpolirane i nove vrste stabala, kako je onovremena moda zahtijevala. Neka su od tih stabala u perivoju prisutna i danas.

Perivoj je u Julijevo vrijeme doživio pravi procvat. Kupalište je zapremalo površinu od 180 četvornih hvati, a perivoj 10 jutara i 1.087 četvornih hvati. Ispred Antunove kupke nalazila se fontana s toplom vodom za piće jer je ustanovljeno kako je izvrsna za probavu. Hinterhalter je ovu vodu usporedio s karlsbadskom. Bilo je ukupno sedam kupki, a ljudi su se kupali podjednako na kaptiranim i nekaptiranim izvorima. Grabove aleje i cvjetne gredice i dalje su brižno njegovane. Što se tiče stilske pripadnosti u vrtnoj umjetnosti, ovaj je perivoj u „Julijevoj fazi“ bio kombinacija baroka (s blagim naznakama historicizma) i pejzažnog stila u vrtnoj umjetnosti. U cijelosti ne pripada niti jednom stilu. Perivoj nije koncipiran kao tipični predstavnik jednog stila jer je nastajao u više faza i bez jasne prvobitne ideje i plana, kao prateći sadržaj kupališnim zgradama, osim tipično barokne grabove aleje. Zbog ekonomskih prilika (jer je naslijedio dugove svog oca), Julije je bio prisiljen polako prodavati svoje imanje pa tako 1861. prodaje Sirač, 1876. Stražeman, a 1879. Pakrac i Daruvar. Kupac je Magdalena Lechner, rođena plemenita Pirk. Prodajom imanja Lechnerovoj, nestaje loza Jankovića daruvarskih na ovom području.

4. Lječilišni perivoj u razdoblju od 1879. do 1918. (vlasnici Magdalena Lechner i obitelj Tüköry)

Magdalena Lechner, kao i njezini nasljednici, grofovska obitelj Tüköry, perivoj i lječilište brižno njeguju i uređuju. Godine 1885. puštena je u promet željeznička pruga Daruvar – Barcs. Trasa pruge prolazila je uz cijelu istočnu granicu lječilišnog perivoja te su tako izgubljene neke šetnice – staze izvan glavnih gabarita perivoja. Preuređene su neke kupališne zgrade, novi objekti sagrađeni, a lječilište i perivoj modernizirani. Tome je svakako pridonio poduzetnik Sigmund Löwy, koji je 1903. godine uzeo kupalište u zakup, u kratko ga vrijeme preuredio, zgrade opremio novim namještajem te lječilište i liječenje podigao na visoku razinu.

Od starih građevina u perivoju su i dalje Antunova kupka, Ivanova kupka, Nova zgrada, Glazbeni paviljon, a ruše se Siegenthalova kupelj (najvjerojatnije 1909. godine kad je srušena i

stara Anina blatna kupka) i gostiona, koja se više ne spominje. Antunova kupka je preuređena i dobiva nov, ravni krov. Nova je zgrada preoblikovana oko 1903. godine, a i dalje se koristi za smještaj gostiju. Arkade u prizemlju su otvorene, kasnije zastakljene, nakon 1909. godine. Zgrada je sada poznata pod nazivom ljetnikovac Arcadia ili Liviaheim. Godine 1912. uz Arcadiju je dograđen kiosk – kavana, poznat i kao „terasa“. Korištena je i kao čitaonica i dvorana za razna predavanja. Preoblikovana je i Ivanova kupka; srušena je oktogonalna drvena građevina iznad bazena tople vode, Ivanovog izvora. Unutrašnjost je elegantno uređena, u prizemlju su bili čitaonica, mramorne, porculanske i kamene kupke i fango odjel, a na katu stanovi za goste. Na mjestu otvorenog šesterokutnoga blatnog kupališta novi vlasnik gradi Aninu blatnu kupku, prije 1896. godine. To je zidana zgrada od opeke, nežbukana, tlocrta grčkoga križa, katnica. Ispred nje istovremeno je uređen parter, raskošno, u stilu onovremene mode. Antunova kupka, Anina blatna kupka i Ivanova kupka bile su u to vrijeme povezane drvenom nadstrešnicom. Stupovi nadstrešnice obrasli su penjačicama, a prepoznatljiva je lozica, *Parthenocissus quinquefolia*. Izgrađena je vjerojatno zajedno s Aninom kupkom, a s njom je i srušena 1909. godine.

Od 1909. do 1910. godine na mjestu Anine blatne kupke izgrađena je nova kupališna zgrada, Centralna blatna kupka, koju je projektirao arhitekt Amadeo Carnelutti. To je impozantna zgrada u maurskom stilu, s centralnom kupolom. Bazeni su opločeni fajansom, s kamenim naslonjačima, mlazovima hladne i mlačne vode za ohlađivanje, a imala je i različite male bazene i tuševe za postupno ohlađivanje tijela. Bio je i posebni odjel za blatne kupke. Ove kupke s blatom u kadama uređene su po uzoru na Franjine vari. Iako stilski ne pripada u ovaj milje, ta je kupka bila posljednji modni krik i atrakcija cijeloga kupališta, što se održalo do danas jer se, na neki način, smatra simbolom grada. U perivoju je i dalje bio glazbeni paviljon, u kojem je redovito koncertirala vojna glazba. Perivoj je tada bio vrlo raskošan. U to vrijeme pansioni dobivaju grijanje pa se Daruvar pretvara i u zimski lječilišni centar. Löwy uvodi kupke s ugljičnom kiselinom te sunčane i zračne kupke na čistom zraku Margaretnog vrha (danas Stari Slavik), okružen nasadom omorika. Organizirani su izleti u okolicu društvenim kolima, zabave, koncerti, kazališne priredbe, tombole, vjenčići s plesom, vatrometi, a gosti su imali na raspolaganju i glasovir, razne strane novine, časopise i bilijar. U kupališnom je perivoju bilo nekoliko kuglana, kao i „lawn-tennis“ ispred Ivanovih kupki. Perivoj, svratište i ostale zgrade imale su u to vrijeme dijelom acetilensku, a dijelom električnu rasvjetu, a bio je i vodovod za „štrcanje“ parka. Dva puta dnevno u perivoju je svirala kupališna glazba i sve je bilo podređeno kupališnom gostu. Parter je i dalje bio baroknog obilježja s biljnim vrstama tipičnim za razdoblje baroka u vrtnoj umjetnosti: neveni, šeboji, ognjivci, perjanice, lobelije, sadarke, kane, a palmea ili banana na središnjemu, povišenom dijelu gredice. Niske šišane živice šimšira, brižno njegovani pojasi trave na rubovima gredica, pokušavali su imitirati partere francuskoga baroknog vrta. Od stabala najviše su sadene breze, grabovi i cijeli šumarci smreka. Grabove

aleje održavane su i pomlađivane prema potrebi. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća bilo je u perivoju još dosta lipa, osobito u južnom dijelu, hrasta lužnjaka, grabova, crnih joha, najviše na središnjem prostoru oko nekaptiranih vrela, javora klena. Neki su se primjerci održali do danas. Sađene su i egzote, a od penjačica tekoma, lozica i glicinija. Na nekoliko su mjesta u perivoju bile „kamenjare“, odnosno nakupine kamenja između kojih su uspijevale biljke trajnice. Perivoj je u to vrijeme stekao izgled koji se do današnjih dana nije bitno izmijenio. Bilo je to vrijeme njegova najvećeg uspona i raskoši.

Slika 5. Nadstrešnica, 1908. god.

5. Lječilišni perivoj u razdoblju od 1918. do 1942. (vlasnik Aleksandar Jovanović)

Kad je Jovanović kupio kupalište, perivoj je već bio definiran i sve do kraja Drugoga svjetskog rata ostao je u istom obliku. Izmijenio je izgled cvjetnog partera ispred Centralne blatne kupke. Parter je ponovno promijenio oblik oko 1925. – sada je umjesto jedne, ovdje bilo više gredica, a onda još jednom, nakon 1939. godine. Tada je središnja gredica partera dobila kružni oblik. Ovakav je raspored gredica u parteru sačuvan do danas. „Banja Daruvar“, kako se kupalište u to vrijeme naziva i dalje ima brojne sadržaje. Najdraže sastajalište kupališnih gostiju je kiosk-kavana, s djelomično natkrivenom terasom, gdje se u ugodnoj atmosferi slu-

šala glazba i organizirani su koncerti. Jedna je njezina prostorija služila kao čitaonica, a druga, ukusno i moderno uređena, pružala je prilike za ugodnu zabavu uz klavir i ples. Tu je bila i slastičarnica s raznim mliječnim jelima, kolačima i osvježavajućim pićima. Glazbeni je paviljon i dalje bio u funkciji.

Gosti su stanovali u Aleksandrovu domu (Ivanovoj kupki), Arcadiji, Vili Marija (Švicarskoj vili) i kupališnom svratištu ili Bade hotelu. On se nalazio na glavnomu gradskom trgu, a njegov je sjenoviti vrt dopirao sve do Toplice. U tom su vrtu bile posađene breze i smreke u obliku dviju živica (obje su vrste vidljive na razglednici iz 1920-ih godina), a neke od tih smreka i danas su prisutne iza zgrade Švicarske vile i iza gradskoga kina, uz Toplicu. Perivoj je u ovo vrijeme bio brižno njegovan, a kupalište je bilo orijentirano na liječenje ženskih bolesti i neplodnosti. Banja Daruvar nije ugošćivala samo goste visokoga društvenog položaja, nego širok krug stanovništva te se stoga naglašavalo „ovdje ne vlada raskoš u toaletama“.

Slika 6. Parter perivoja 1929. godine

6. Lječilišni perivoj u razdoblju od 1942. do 2010.

Vlada NDH 1942. godine kupuje lječilište s perivojem od Jovanovića (Primc, izjava). Po završetku Drugoga svjetskog rata, 1946. godine, kupalište i perivoj su nacionalizirani (Primc) i dolaze u vlasništvo kupališnog lječilišta Daruvar, koje je njegov vlasnik do danas.

Otada do danas perivoj je pretrpio brojne izmjene, iako je veličinom i gabaritom ostao isti. Neki su objekti srušeni; interpolirano je dječje igralište, postavljene su biste na betonskim postoljima. Događen je novi dio Ivanovih kupki, 1958. godine. Na parternoj površini ispred nove zgrade načinjen je bazen za zlatne ribice i postavljena skulptura Kupačica, akademskoga kipara Antuna Augustinčića (zvana i Gola Maja). Godine 1963. stara Ivanova kupka i Arcadia spojene su mostom, popularno nazvanim „šinobus“, a dvadesetak godina kasnije slobodni se prostor ispod mosta djelomično zatvara i tako narušava urbanistički povjesni koncept (Valdgoni). Na Centralnu blatnu kupku, s istočne strane, dograđena je zidana prostorija te tako znatno umanjena arhitektonska vrijednost ovog objekta.

Godine 1960. u daruvarskom se lječilištu otvara bolnički odjel, a kupališno lječilište postaje *Bolnica za liječenje ginekoloških oboljenja i medicinsku rehabilitaciju* (Bačić). Godine 1980. na sjeveru perivoja, na livadi između dviju grabovih aleja, interpolirani su Hotel Termal s 296 postelja te novi lječilišni kompleks, zapadno od hotela. Otada lječilište nosi naziv *Daruvarske toplice – specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju*. Sjeverno od hotela izgrađen je sportsko-rekreacijski centar i umjetno jezero te zajedno s novim kompleksom termalnoga Vodenog parka na mjestu starog plivačkog bazena uz Toplicu, Daruvar danas odista predstavlja značajan centar liječenja, rehabilitacije, sporta i rekreacije.

Godine 1975. godine perivoj je obnavljan po nacrtu Dragutina Kiša, dipl. ing. šum. i Urbanističkog instituta Hrvatske. Izvedeno je odmorište u sjevernom dijelu perivoja kod dvaju stabala crnog oraha, kao i neke manje preinake u južnom dijelu. Nasreću, nije učinjeno više jer je ovaj projekt obnove nudio trajno uništenje povjesne jezgre perivoja, najviše južnoga i središnjeg segmenta (uključujući i Antunovu kupku i Švicarsku vilu) te njegovo pretvaranje u „običan“, gradski park. Rekonstrukcijom perivoja po ovoj zamisli bile bi trajno uništene njegove povjesne i stilske značajke.

Tijekom Domovinskog rata u bombardiranju je srušen novi dio Ivanove kupke i dio stare, a ostalo je samo njezino sjeverno krilo. Na tom je dijelu stradao i dio stabala te je nestala barijera visokog drveća na jugoistočnom dijelu perivoja. To ima loše posljedice za bilje u perivoju jer je uvelike promijenjena mikroklima perivoja, a povišene temperature i niža zračna vlažnost, koje su posljedice toga, mogu dovesti do propadanja bilja u njegovu južnom dijelu. Posebice je na ovakve, nove klimatske uvjete osjetljiva crnogorica. Iako je i u ovom razdoblju u perivoju bilo nekih izmjena, one nisu bitno narušile njegova barokna i pejzažna obilježja stvarana desetljećima ranije. Izmijenjeni su raspored i smjer nekih staza, neke su asfaltirane, a u parteru sjeverno i istočno od Centralne blatne kupke interpolirane su dvije cvjetne gredice po uzoru na one s početka 20. stoljeća (projektant Daing d.o.o.). Danas su u perivoju još uvijek prepoznatljivi stilovi u vrtnoj umjetnosti 19. i početka 20. stoljeća te je neophodno sačuvati ih i revitalizirati.

ANALIZA PERIVOJA (POSTOJEĆE STANJE)

1. Izvori podataka o perivoju

Zbog svoje ljepote i vrijednosti, lječilišni je perivoj u Daruvaru uvijek privlačio putopisce i istraživače te je s godinama prikupljeno i obrađeno mnoštvo podataka. Ova Studija objedinjuje sve dosad poznate podatke, putopise i znanstvene radove važne za njegovu valorizaciju kao povijesnoga i hortikulturnog objekta, uključujući sve arhitektonske objekte u perivoju, njegov značaj za grad Daruvar tijekom cijele njegove povijesti kao kulturno i povjesno naslijeđe.

Za analizu povjesnog razvoja i arhitektonskih objekata u perivoju korištene su monografije Daruvara, članci i radovi brojnih autora objavljeni u stručnim i znanstvenim časopisima, knjige, publikacije, prospekti lječilišta, brošure, magistarske i diplomske radnje.

Za analizu perivoja kao hortikulturnog objekta korišteni su članci mr. sc. Mirjane Jakčin Ivančić sa znanstvenih skupova i oni objavljeni u znanstvenim i drugim časopisima, magistarska radnja te samostalno istraživanje, valorizacija i analiza perivoja tijekom svih njegovih razvojnih faza, potrebni za ovu studiju. U tekstu se izvori spominju u skraćenom obliku, dok su puni nazivi autora, izvora i godine objavljivanja navedeni na kraju Studije, u popisu korištene literature.

Korištene su katastarske karte iz :

1861. godine – Državna geodetska uprava, Područni ured Bjelovar, Ispostava Daruvar;

– Hrvatski državni arhiv, Zagreb,

– katastarski plan na kartonskim pločicama, koloriran, presnimci originala,

presnimila Mirjana Jakčin oko 1987. (izvorni katastarski plan na kartonskim pločicama otuđen je u Domovinskom ratu iz Ureda za katastar),

1896. godine – Državna geodetska uprava, Područni ured Bjelovar, Ispostava Daruvar;

– Hrvatski državni arhiv, Zagreb,

1960. godine – Državna geodetska uprava, Područni ured Bjelovar, Ispostava Daruvar.

Zatim su korišteni općinski i županijski prostorni planovi, Idejna studija urbanističkog plana Daruvara, PPUG Daruvara, konzervatorske podloge, geodetska situacija 2010., karte Daruvara. Vrijedan izvor podataka za ovu studiju su Hühnova litografija iz 1862. i brojne razglednice Daruvara i kupališnog lječilišta, raznih vlasnika (zbirka starih razglednica perivoja i Daruvara, vlasnici M. Jakčin, Ogranak Matice hrvatske Daruvar, Hrvatski državni arhiv, Muzej za umjetnost i obrt, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Turistička zajednica grada Daruvara i Daruvarske toplice). Analizi i valorizaciji sadašnjeg stanja perivoja pomogle su i fotografije, koje je u najvećem broju načinila autorica Studije, Mirjana Jakčin.

Slika 7. Katastarski plan „Tergovište Daruvar“ iz 1861., detalj (lječilišni perivoj), presnimak originalnog plana na kartonskim pločicama, koji je otuđen u Domovinskom ratu (presnimila M. Jakčin)

2. Arhitektonski objekti u perivoju

Antunova kupka. Podiže je Antun Janković 1762. godine i to je prva kupališna zgrada u perivoju. Ispred Antunovih kupki kaptiran je izvor tople vode – Antunov izvor. Antunove kupke građevina su klasične konstrukcije, sa zidovima od mješovitog materijala – cigle i kamena te s ravnim krovom. To je ujedno najdotrajaliya građevina u cijelom perivoju, s potpuno propalom žbukom na pročeljima, krovom, stolarijom i djelomično zidovima. Interijer se sastoji od pet odvojenih cjelina s pet vanjskih ulaza. Jedna cjelina je nedavno obnovljena (sanirani zidovi i podovi te obloženi greis-pločicama), a sadrži crpilište termalne vode te je kao takva u funkciji. Ostale cjeline sadrže po jedan bazen s termalnom vodom, a jedna, veća cjelina sadrži dva bazena, jedan manji u prvoj prostoriji, a drugi veći u drugoj prostoriji, iz kojeg izvire topla voda. Svi podovi bazena bili su obloženi drvenim daskama između kojih je izviralala voda.

Slika 8. Jedan od bazena u Antunovoj kupki s izvorom vruće vode

Ivanova kupka (Johannesbad) izgrađena je između 1810. i 1818. godine, preuređivana je tijekom povijesti i dograđivana. Dio joj je uništen u bombardiranju 1991. godine, a preostao je samo sjeverni gabarit koji je danas povezan s građevinom Arcadia preko „Šinobusa“. Ispred Ivanove kupke napravljen je okrugao, nekada natkriven, a danas bazen ograđen metalnom ogradom. Građevina Ivanovog doma – sjeverni gabarit –klasične je konstrukcije s vanjskim i nosivim zidovima debljine 50 – 67 cm, drvenim grednikom između prizemlja i kata te kata i tavana, drvenim četverovodnim, lomljenim krovijem s konstrukcijom visulje i limenim pokrovom.

Villa Arcadia građevina je klasične konstrukcije s vanjskim i nosivim zidovima debljine od 35 – 72 cm, zidanim svodovima u prizemlju, a doživjela je i određene rekonstrukcije tijekom vremena, kao „Omnia“ stropnu konstrukciju između kata i potkrovlja te armiranobetonske okvire u potkrovlju. Krovnište je četverovodno, drveno nagiba oko 42°, s krovnim pokrovom od kanadske šindre u obliku biber-crijepa. Namjena Arcadije je u funkciji kupališnog lječilišta kao depadansa Hotela Termal, odnosno sadrži smještajne kapacitete, 32 postelje na prvom katu i potkrovlju, gdje su i prostori tehničkog osoblja. Prizemlje je u funkciji restorana Terasa, koji je obnovljen 1995. godine. Između Arcadije i Ivanova doma naknadno je u novije vrijeme izgrađena građevina „Šinobus“, koja je zamijenila ranije dograđeni most između navedenih građevina. Ispod „Šinobusa“ je prolaz koji spaja cestu s istočne strane s parkom na zapadu. Prizemlje „Šinobusa“ danas se koristi u turističke i poslovne svrhe, kat sadrži dvoranu za predavanja, a ravni krov se koristi kao terasa.

Švicarska vila (Vila Marija) sagrađena je 1849. godine. Riječ je o ljetnikovcu u švicarskom stilu s drvenim trijemom, za smještaj gostiju, jednokatnoj građevini s podrumom ispod manjeg dijela, sa zidovima od mješovitog materijala – cigle i drva. Unutrašnjost građevine u novije je vrijeme renovirana te su danas ovdje Ured za katastar i Uprava Daruvarskih toplica. Pročelje građevine je dotrajalo, s djelomično oštećenim drvenim trijemom.

Marijina kupka je prizemna, manja građevina s klasičnom zidanom konstrukcijom i drvenim krovništem. Konstrukcija građevine (zidovi, krovna građa) je očuvana, pročelje je dotrajalo (žbuka), stolarija je propala. Interijer se sastoji od dviju manjih prostorija, od kojih je u jednoj postrojenje za crpljenje termalne vode koje je u funkciji. Uz Marijinu kupku postoje i vanjski izvori – dva Marijina vrela s toplom vodom i jedno hladno vrelo. Vanjska vrela, koja su također služila za kupanje i sjedenje u njima, danas su neuređena i zapuštena, bez uređene pješačke komunikacije do njih.

Slika 9. Marijina kupka danas

Glazbeni paviljon drvene je konstrukcije, osmerokutnog oblika, s drvenom ogradom i betonskim nadtemeljem, a krovište je pokriveno pocinčanim limom. Konstrukcija je dobro očuvana, s manjim oštećenjem boje na drvenim dijelovima, dok je pokrov potrebno zamijeniti. Također, vidljivo je da je uklonjen oluk ispred ulaza u paviljon.

Centralna blatna kupka. Lowy ruši 1908. godine drveni hodnik koji je povezivao Aninu blatnu kupku s Ivanovim kupkama i Švicarskom vilom, ruši drvenu Aninu blatnu kupku i gradi impozantnu građevinu u maurskom stilu s kupolom i pločicama od fajanse. Projektirao ju je arhitekt Amadeo Carnelutti 1909. godine, a stil gradnje pripadao bi mađarskoj secesiji (sličnost s kupalištem u Budimpešti). Bazeni su bili obloženi fajansom, a postojali su i tuševi te kamena gromada u centru bazena s mlazom hladne vode za osvježenje. Centralna blatna kupka je slobodnostojeća građevina, jednakovrijedno saglediva sa svih strana. Tlocrtni gabarit kvadratičan je u osnovnom volumenu, s dogradnjom. To je prizemnica ravnoga krova, koja nad središnjim dijelom ima kupolu s manjom tamburastom kupolicom za ventilaciju. Ulaz je na južnom pročelju, kroz natkriveni prostor trijema, kojem se pristupa s triju strana. Kod ulaza je pretprostor iz kojeg se s dviju strana ulazi u ostale sadržaje. Centralno je smješten bazen iz kojeg izvire topla voda, a oko njega su prostorije za terapije.

Slika 10. Interijer danas, zidovi bazena (lijevo)

Slika 11. Pogled na apsidu (gore)

Uz istočno pročelje dograđen je u kasnijem razdoblju prizemni aneks, s ravnim krovom i uskim svjetlarnikom po cijeloj njegovoj dužini. Oštećenja na predmetnoj građevini najviše su uzrokovana dugotrajnim djelovanjem vlage, a pročelje je oštećeno bršljanom, parazitskom biljkom koja raste samoniklo i nekontrolirano te nije dio planski sađenog perivoja. Ratna uništava-

nja, starost i dotrajalost pojedinih materijala dodatno su pridonijeli propadanju. Za Centralnu blatnu kupku izrađen je izvedbeni projekt sanacije (Daing d.o.o. T.D. 44/06) iz 2006. godine u kojem je detaljno opisano postojeće stanje građevine sa svim oštećenjima te mjere sanacije.

Hotel Termal izgrađen je 1980. godine kao lječilišni hotel u sklopu Daruvarskih toplica, specijalne bolnice za medicinsku rehabilitaciju. Ima 288 postelja u jednokrevetnim i dvokrevetnim sobama i apartmanima, uređen je i potpuno u funkciji. Smješten je u sjevernom dijelu perivoja, južno od postojećega nogometnog igrališta. Sadrži unutarnje i vanjske bazene te umjetno jezerce ispred vanjskih bazena sa skulpturom Ždrala, po kojem je grad dobio ime.

Građevina uz Toplicu manja je zidana građevina smještena uza zapadni rub parka, s ravnim krovom. U njoj su smještene instalacije struje izvan funkcije te bunar, također izvan funkcije. Na građevini su vidljiva oštećenja vanjske žbuke, stolarije i krova. Građevina je nekoć korištena kao crpilište termalne vode.

Građevina zapadno od ulaza u Hotel Termal trenutačno je u funkciji stambene građevine, a konstrukcija joj se sastoji od zidanih i ožbukanih zidova, kamenih nadtemelja i više-strešnoga drvenog krovišta pokrivenog utorenim crijepom. Drveni stupovi i grede ugrađeni u nadozid i zabat krova vidljivi su na pročelju i obojeni zelenom bojom, kao i stolarija. Prozori sadrže rebrenice. U dvorišnom dijelu građevine nalazi se dogradnja s dijelom improviziranim limenim pokrovom. Građevina je u dotrajalom stanju – oštećena je žbuka i dotrajala stolarija te ulazne stuba s južne strane.

3. Biljni fond u perivoju

Perivoj je bogat biljnim vrstama. Determinacijom biljaka u perivoju ustanovljeno je kako ukupno ima više od 100 biljnih vrsta, od toga 65 vrsta stabala i 43 vrste grmova, bjelogorice i crnogorice. U perivoju su najzastupljenija bjelogorična stabla, zatim grmovi. Crnogorična stabla, osobito grmovi su u manjini, što je odgovarajući odnos. Najviše ima graba, zatim lipe, hrasta, johe, a od crnogorice smreke, tuja i pačempresa.

Dio je biljnog fonda iz ranijih faza razvoja perivoja, a najveći je dio danas prisutnih stabala posađen sredinom 20. stoljeća, dakle stara su između 50 i 60 godina. Naravno, ima i mladih stabala jer se sadnje izvode stalno.

U 3. segmentu perivoja, neposredno uz hotelski blok i uz parkirališta, zelenilo je najmlađe po starosti, posađeno je tek nakon 1980. godine i nema hortikulturnu vrijednost. To se osobito odnosi na stabla na mjestu današnjeg igrališta za paintball, uz parkirališta ispred ulaza u Hotel i na samom sjeveroistoku parcele. Izuzetak od ovoga su stara stabla hrasta lužnjaka oko glavnog ulaza u Hotel te primjerci graba u staroj baroknoj aleji. Uz igrališta za tenis, minigolf i dr. još se nalaze neka lijepa, stara i vrijedna stabla (smreke, bijele lipe, breze), koja svakako treba brižno čuvati.

Starost biljnog fonda u perivoju je velika (u prosjeku) i neophodno je izvršiti neke izmjene – zamjenu i dosadnju novih primjeraka. Koja je stabla neophodno izvaditi, a koja trebaju nje-gu, ustanovit će se glavnim, izvedbenim projektom revitalizacije perivoja, jednako tako i koje vrste treba ukloniti iz perivoja s obzirom na to da ne pripadaju njegovoj povjesnoj matrici. U perivoju je posađeno dosta egzotičnih vrsta, što je bio trend u 19. stoljeću (platane, paulovnja, tulipanovac, ginko, tuje). Pretežno su u perivoju prisutne autohtone vrste pa čak i neke samo-nikle, ali su se lijepo uklopile u ansambl ostalih stabala (crna topola, bagrem, javor pajavac, svib). Od naših autohtonih vrsta zastupljenih u perivoju prisutne su lipe, hrast lužnjak, obični grab, bukva (iako je ima malo), obični brijest, javor klen, crna joha. Neki su primjerci ovih vrsta odista pravi ukras perivoja!

Javlja se i razne klase ruža, čajevke (najlošiji izbor), grmolike ruže, penjačice i deblašice. Sorte su razne, izbor je neadekvatan i neujednačen. Izvedbenim projektom odabrat će se od-govarajuće klase i sorte.

Perivoj obiluje i brojnim trajnicama, ljetnicama, geofitama i penjačicama. Većina ih je sezonskoga karaktera te ne utječu na povijesnu matricu perivoja (lako ih je zamijeniti).

Ima dosta vrsta koje se obvezno moraju ukloniti. To su ukrasne trešnje, sve vrste iz roda *prunus*, stupoliki brijestovi, orah, magnolije, albicija, japanska dunja, lijeska, bazga, javor pa-javac (mnoge od njih samonikle), hortenzije, tamarisi, lonicere, sljezolike i brojne druge. Ovo se osobito odnosi na uklanjanje ovih vrsta iz segmenta 1 i 2, a neke od njih mogu ostati u segmentu 3. To je jedan od zadataka izvedbenog projekta.

Jednako tako, u stilskom perivoju ne trebaju biti zastupljene brojne grmolike vrste koje su ovdje sastavni dio perivojnog ansambla. Spominjem samo neke od njih: žutike (osobito crvenolisne), dunjarice, puzajuće borovice, tamaris, mahonia i dr. Nestručne sadnje i nepo-znavanje dendrološkog materijala, kao i nepoznavanje stilova u vrtnoj umjetnosti dovelo je do toga da su u perivoju zastupljene biljke raznih klimatskih zona (čak i mediteransko bilje), nove sorte i odlike bilja te brojne vrste koje nikad nisu bile sastavni dio povjesnih perivoja. Izved-benim projektom ova „zbrka“ u odabiru biljnog fonda bit će korigirana. Potrebno je uvesti neke stare vrste koje su sigurno ovdje bile zastupljene, kao i u drugim povjesnim perivojima na našim prostorima.

Za odabir vrsta pri izradi izvedbenog projekta obnove, potrebno je koristiti se i znan-stvenim radom *I. Jurčić, M. Jakčin, Florni sastav nekih naših starih vrtova i perivoja u drugoj polovini 19. st.*, rukopis, spreman za tisak.

Studija sadrži kompletan popis svih biljnih vrsta zastupljenih u perivoju, svrstanih u ro-dove i ucrtanih u kartu perivoja, M 1:1000. (karta: dendrološko bilje u perivoju). Na drugoj su karti posebno ucrtani primjerci stabala od posebnog značaja koja je nužno sačuvati i sanirati te zaštititi od propadanja, ali i obilježiti i pokazati javnosti. Predloženi su i načini kako to činiti.

4. Najstarija (i najvrjednija) stabla u perivoju:

javorolisna platana, *Platanus acerifolia*, lijevo od zapadnog ulaza u perivoj, procjena starosti oko 150 godina, moguća sadnja oko 1860., iz doba Julija Jankovića. Odličnog je zdravstvenoga stanja, među najstarijim je stablima u perivoju;

divlji kesten, *Aesculus hippocastanum*, lijevo od zapadnog ulaza u perivoj, pokraj spomenute platane; moguća starost oko 150 godina, moguća sadnja oko 1860. u doba Julija Jankovića, istovremeno s platanom pokraj njega; na razglednici iz 1908. to je već lijepo razvijeno stablo; danas je odličnog izgleda i zdravstvenoga stanja;

obični grab, *Carpinus betulus*, nekoliko primjeraka u alejama u 3. segmentu; neki su od njih posađeni svakako do 1860. godine u vrijeme Julija Jankovića; nalaze se oko Hotela Termal; danas je prisutno nekoliko primjeraka tih prvih grabova, posađenih kada i cijeli perivoj, istovremeno s divljim kestenom i platanom kod zapadnog ulaza, uz Švicarsku vilu (u tom slučaju stari oko 150 godina); starost nekih od njih procjenjuje se na 120 do 130 godina (Žgela); danas su u fazi odumiranja. Neke od tih grabova svakako treba sačuvati i konzervirati, a kad se osuše i zadnje grane, čuvati kao suhu skulpturu; potrebno je obilježiti ih pločicom s natpisom, što može biti atrakcija za sve posjetitelje parka i predmet divljenja;

Slika 12. Vjerojatno najstariji grab u perivoju, uz šetnicu zapadno od hotela, posađen prije 1860. godine

javorolisna platana, *Platanus acerifolia*, nekoliko primjeraka u segmentu 1 nasuprot restorana Terasa, uz Ivanovo vrelo i u segmentu 2, posađene oko 1900. godine ili ranije, u vrijeme Tüköryjevih; starost se procjenjuje na najmanje 110 godina; dobrog su zdravstvenog stanja, osim što ih napada mrežasta stjenica na platani, *Corythuca ciliata*, što je problem svih europskih platana, ali ih životno ne ugrožava;

bijela lipa, *Tilia argentea*, nekoliko primjeraka u segmentu 1, lijevo od jugoistočnoga, kolnog ulaza u perivoj; izvrsnoga zdravstvenog stanja, starosti oko 100 godina; još jedan primjerak bijele lipe nalazi se na stazi koja vodi od Ivanova vrela prema Centralnoj blatnoj kupki, s južne strane i veličanstven je predstavnik svoje vrste, zdrave i lijepo oblikovane krošnje jer je rasla kao soliter (neboder);

obična smreka, *Picea abies*, u segmentu 1 i rubno uz Toplicu na sjever, desetak stabala, na razglednicama je vidljivo da su neke smreke posađene oko 1905. godine kao mala stabalca, neke od njih novijeg su datuma, a većina ih je sada stara između 70 i 80 godina (Žgela); vide se znaci propadanja (sušenje grana, opadanje iglica);

crna joha, *Alnus glutinosa*, u 2. segmentu, kod jugozapadnog ugla Anine kupke, stablo krupne krošnje i snažnog debla, staro; potrebno je u cijelosti ga očistiti od bršljana; prikazana je i na Hühnovoj litografiji iz 1862. godine;

hrast lužnjak, *Quercus robur*, u 3. segmentu, ispred Hotela Termal, nekoliko imponantnih stabala koja plijene pogled; skupina hrastova lužnjaka ispred, lijevo i desno od ulaza u hotel;

golema tuja, *Thuja gigantea*, segment 1, kod jugozapadnog ugla Centralne blatne kupke u parteru; vjerojatno posađena sredinom 20. stoljeća; lijepo formirana i markantna; iako zaklanja pogled na kupališnu zgradu s jugozapada, svakako je treba sačuvati i pri rekonstrukciji partera uklopiti u kompoziciju, sve dok je u dobromu zdravstvenom stanju, a nakon toga je ukloniti (i otvoriti vizuru na zgradu);

5. Ostala vrijedna stabla:

nekoliko paulovnja;

obični grab, nekoliko primjeraka starosti od 80 do 100 i više godina;

tisa, nekoliko primjeraka u dobrom stanju, iz prvih faza izgradnje perivoja;

ginko, u južnom dijelu perivoja;

bijeli jasen, nekoliko primjeraka iz prvih faza sadnje;

tulipanovac, 6 primjeraka;

crni orah, 4 primjerka južno od hotela Termal;

stupoliki hrast lužnjak, dva primjetka u parteru kod zapadnog ulaza;

skupina grmolikih šimšira istočno od Antunove kupke, iz prvih faza podizanja perivoja;

javor klen, prekrasno soliterno stablo JZ od hotela i dr.

Slika 13. Stanje dendrološkog bilja u perivoju

U ožujku 2010. godine, Milan Žgela, dipl. ing. šum. napravio je stručnu ekspertizu i dao prijedlog za sanaciju stabala u Julijevu parku, prvenstveno drvorednih stabala običnoga graba. Naručitelj ekspertize su *Daruvarske toplice, specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju*. Analizom su ocijenjeni njihova biološka kondicija, statička uravnoteženost i estetski izgled i dane su smjernice za sanaciju pojedinih stabala ili njihovo uklanjanje. Osobito se vodilo računa o tehničkoj (biološkoj) mogućnosti sanacije (Žgela, *Sanacija stabala u Julijevom parku*, ožujak 2010.), s obzirom na to da je poželjno, zbog naravi objekta, održavati što više stabala na životu.

Ekspertiza je iznjedrila:

stabla koja ne mogu izdržati sljedeći vegetacijski period s proljetnim kišama i jesenskim vjetrovima potrebno je ili ukloniti ili sanirati deblo i krošnju,

bolesna i trula stabla treba odstraniti, radi sprečavanja širenja bolesti i štetnika na zdrava stabla,

u ovoj je fazi potrebno sanirati samo označena stabla, a ostala mogu pričekati smjernice ove Studije.

Predloženi su načini kako sanirati bolesna i oštećena stabla te je predviđeno uklanjanje nekih primjeraka koji su visoke starosti i nagnuti nad staze te postoji realna opasnost od njihova obrušavanja, kao i posve suha (ariši, neke smreke i jele, uglavnom crnogorica) i jako oštećena stabla. Ariš se na svim segmentima perivoja suši jer je krajnje netolerantna vrsta na uvjete koji ovdje vladaju. Neke su smreke također dosegnule gornju granicu svoga životnog vijeka te propadaju. Većina ih je stara između 60 i 80 godina (Žgela) i neke od njih moraju biti uklonjene iz sigurnosnih razloga, s obzirom na to da im je visina i do 25 metara! Osobito se to odnosi na smreke u južnom dijelu perivoja, koje predstavljaju potencijalnu opasnost za okolne kuće i prometnice. Većina je bilja dobroga zdravstvenog stanja, a perivoj je još uvijek, kao i prije 100 godina, u punoj snazi i ljepoti.

6. Oblikovna obilježja perivoja

Lječilišni perivoj današnji je oblik i površinu dobio sredinom 19. stoljeća, u vrijeme Julija Jankovića, a radovi su završeni najkasnije do 1860. godine. Današnji perivoj nešto je veće površine (uvećan za sportsko-rekreacijski dio sjeverno od hotelskoga kompleksa), iste koncepcije, ponešto izmijenjenih značajki povjesnih stilova u vrtnoj umjetnosti. Tijekom godina, novi su vlasnici mijenjali njegove dijelove prema onovremenoj modi, parter ispred Centralne blatne kupke, raspored staza, smjer i širinu staza, raspored i oblik odmorišta, ograde oko odmorišta, biljni materijal, ali – koncepcija se nije bitno mijenjala od sredine 19. stoljeća do danas. To je sretna okolnost jer su se u globalu zadržale sve vrijednosti koje je perivoj imao u to vrijeme, s određenim stilskim karakteristikama.

Budući da se u perivoju javljaju segmenti s različitim stilskim značajkama, radi lakše analize i boljeg razumijevanja, podijeljen je na tri segmenta ili cjeline:

Segment 1 čini južni dio perivoja, s ovim granicama: na istoku željeznička pruga, na jugu Frankopanska ulica, na zapadu rijeka Toplica, na sjeveru šetnica od sjeverne strane dječjeg igrališta do sjeverne fasade Restorana Terasa i dalje do pruge.

Segment 2 je najmanji, a čini ga središnji dio perivoja s granicama: na istoku željeznička pruga, na jugu sjeverna granica segmenta 1, na zapadu rijeka Toplica i na sjeveru šetnica od mosta iz Kupališne ulice ravno na istok do željezničke pruge.

Segment 3 čini najveći dio perivoja, od sjeverne granice segmenta 2 na jugu do nogometnog stadiona i umjetnog jezera na sjeveru; na istoku je granica željeznička pruga, a na zapadu Toplica.

Slika 14.

Segment 1 najvrjedniji je dio perivoja, s obzirom na sadržaj i količinu vrtno-oblikovnih elemenata. To je također i najstariji dio perivoja, prvi su njegovi začeci iz davne 1762. godine. Segment 1 ima barokno koncipiran tlocrt, s barokno-historicističkim parterom zapadno od centralne kupališne zgrade, ovalnom gredicom i s elementima pejzašnog stila u vrtnoj umjetnosti, najviše u pogledu rasporeda stabala na zelenim površinama. Barokno-historicističke šišane forme, živice, stožci, kugle prisutni su u središnjemu parternom dijelu. U velikoj je mjeri ovdje sačuvan duh ranijih razdoblja, što ovom segmentu daje visoku vrijednost. Na sve ove elemente treba obratiti pažnju prilikom izrade izvedbenog projekta rekonstrukcije. Sipinjene staze su, također, obveza (ali sitnije granulacije!).

Istočni dio prostora nedavno je preoblikovan (2007. godine) u parter. Brojni elementi i njihova prerazvedenost, idejom željeni barokni doživljaj odvođe u prenačičenost i prenačlašenu raskoš. S obzirom na to da slični elementi u ovom dijelu partera ranije nisu postojali, prilikom rekonstrukcije perivoja treba o ovom podatku voditi računa.

Segment 2 pravilnog je oblika, gotovo pravokutnog, ima tipične barokne tlocrtne značajke s baroknim grabovim alejama s triju strana još iz 1850-ih godina. Pejzažne značajke prisutne su u središnjem dijelu segmenta, između aleja. Vrijedni pojedini primjerci stabala trebaju biti uočljiviji – treba razmisliti o izvedbi nekadašnjih odmorišta u alejama te kod triju nekaptiranih izvora, koji su vrijedan potencijal za osmišljavanje ovog dijela perivoja. To bi zanimljivu kupališnu zgradu Aninu kupku, izvore i vrijedna pojedinačna stabla izvuklo iz anonimnosti. Asfaltirane aleje nisu najbolje rješenje, ali su praktične. Treba razmisliti o perivojnom asfaltu. Ovaj dio perivoja ne bi trebao biti samo prolaz prema hotelu.

Segment 3 najveći je po površini, s najmanje povjesnih vrtno-oblikovnih elemenata. Interpolacijom hotelskog bloka s bazenima na središnji prostor između aleja i lječilišnim i sportskim kompleksom zapadno i sjeverno, trajno je izmijenjena prvobitna koncepcija perivoja. Ipak, najvrjedniji je dio ovog segmenta perivoja sačuvan u cijelosti, a to su njegove barokne grabove aleje, podignute do 1860. godine! U početku su to bili šišani špaliri, kasnije pušteni da slobodno rastu, s vremenom zamjenjivani. Nekoliko je grabova starijih od sto godina, a rijetki primjerci i 150. Bolje je sačuvana zapadna od istočne aleje, zbog ceste i pruge koje su uzrok njegova propadanja. Polukružna odmorišta u alejama postoje, ali treba ih obnoviti.

Soliteri i skupine hrasta lužnjaka, grabovi soliteri, javor klen, crna topola, četiri crna ora-ha, obična smreka, bijele topole i još poneki prekrasni primjerci stabala, sljedeća su odlika i velika vrijednost trećeg segmenta. Sjajan je to spoj baroka i pejzažnog stila – ravne aleje i zakrivljene staze sa skupinama stabala, soliterima i zrcalnim jezercem u kojem se ogledaju veličanstvene krošnje! Interpolacija sadržaja po projektu ing. Kiša umanjila je stilske značajke ovog prostora, dok su hotelski i lječilišni kompleks odlično uklopljeni u povjesnu matricu te su sačuvani brojni vrijedni primjerci vegetacije i stilova iz ranijih razdoblja perivoja.

V. VALORIZACIJA PERIVOJA

1. Stilska obilježja perivoja i njegove vrijednosti

Lječilišni perivoj povjesna je tvorevina, početak se njegovog nastajanja smješta u drugu polovinu 18. stoljeća (oko godine 1762.), istovremeno s izgradnjom prve kupališne zgrade, Antunove kupke. Kako su se gradile nove kupke, tako se širio i perivoj – u početku bez plana,

a kasnije organizirano, kad vlasnik cijeloga kompleksa postaje grof Julije Janković, sredinom 19. stoljeća (od 1849. nadalje).

Do 1860. godine, kada je napravljen prvi katastarski plan Daruvara, perivoj je bio definiran, prostorno i oblikovno te je zadržao isti oblik i koncepciju sve do današnjih dana. Već se tada vide u perivoju jasne stilske karakteristike i odrednice, kako u oblikovanju tako i u izboru biljnog materijala. Perivoj je bio kombinacija baroknog (s blagim natruhama historicizma) i pejzažnog stila u vrtnoj umjetnosti, kao što je bio i daruvarski dvorski perivoj i još rijetki perivoji uz dvorce velikaša u Slavoniji i Hrvatskom zagorju (Jakčin, *Prilog Daruvara ...*). U drugim je perivojima bilo jako malo baroknih elemenata; najizraženiji su bili pejzažni, romantičarski, zato oba daruvarska perivoja (zbog svojih baroknih obilježja) imaju osobit značaj (isti izvor). Današnji izgled perivoja koncepcijski se nije mijenjao već 150 godina! To je odista sretna okolnost, znajući da su se skoro svi perivoji u nas, ali i u svijetu, stalno mijenjali u skladu s novom modom. Tako danas imamo jako malo baroknih perivoja jer su ih preoblikovali u pejzažne, kad se pejzažni stil u 19. stoljeću proširio po Europi.

2. Valorizacija biljnog fonda perivoja

Biljni je fond u perivoju pratio stilove u vrtnoj umjetnosti pa je izbor biljaka, osobito dendroloških, bio s njima usklađen. Perivoj se odlikuje vrijednim dendrološkim fondom, kako autohtonim tako i alohtonim biljkama, agzotama. Detaljnom analizom dendroflora perivoja ustanovljeno je da su u perivoju prisutne brojne vrijedne biljne vrste prema pripadnosti spomenutim stilovima u vrtnoj umjetnosti. Kod izrade projekta rekonstrukcije, o ovome treba osobito voditi računa, kao i o tome da su u perivoj tijekom godina interpolirane brojne biljne vrste koje ovamo ne pripadaju, iz više razloga.

3. Lječilišni perivoj i njegov značaj za Daruvar i Hrvatsku, u kontekstu povjesnih perivoja i lječilišnih centara

U kontinentalnoj je Hrvatskoj šest poznatih lječilišnih centara s termalnom ljekovitom vodom, koja imaju i vrijedan lječilišni perivoj. To su Daruvar, Varaždinske Toplice, Lipik, Topusko, Stubičke Toplice i Krapinske Toplice. Daruvar, Topusko i Varaždinske Toplice bili su lječilišni centri još u doba rimske dominacije ovim krajevima. Od današnjih lječilišnih perivoja možemo izdvojiti tri najznačajnija i najljepša, koji su slični i stilski. To su perivoji u Daruvaru, Varaždinskim Toplicama i Lipiku. Od njih je najstariji daruvarski (Jakčin, *Povijesni lječilišni perivoji kontinentalne Hrvatske*). Početak nastajanja daruvarskog perivoja je godina 1762.; u kasnijim se godinama razvio do jednog od najljepših lječilišnih perivoja u ovom dijelu Europe, a svakako je najvrjedniji u kontinentalnoj Hrvatskoj.

Značaj daruvarskog perivoja jest kako slijedi:

1) To je najstariji lječilišni perivoj u kontinentalnoj Hrvatskoj;

2) Od sredine 19. st. pa sve do danas, pretežno je zadržao istu koncepciju, istu veličinu i ista obilježja stilova u vrtnoj umjetnosti kojima pripada, kako u vrijeme kada je izveden, tako i danas. Dakle, od samog nastanka do danas, punih 150 godina, nije se mijenjao stilski niti u koncepciji, a ni veličinom te stoga nesumnjivo ima veliku vrijednost;

3) To je najljepši lječilišni perivoj u kontinentalnoj Hrvatskoj, s obzirom na prisutnost stilskih značajki i njegovanost.

Radi lakšeg razumijevanja ovih tvrdnji, evo nekoliko riječi o starosti: početak nastajanja perivoja u Varaždinskom Toplicama je 1828., a onog u Lipiku oko 1850. godine. Bio je to tada skroman perivoj, bez stilskih obilježja. Lipički perivoj kakvog se sjećamo prije negoli je 1991. razoren u Domovinskom ratu (nakon čega je obnovljen), izveden je tek 1890-ih godina. I ostali gore spomenuti perivoji nastali su kasnije od daruvarskoga, čime ovaj perivoj dobiva posve novi značaj.

4. Daruvarski lječilišni perivoj kao arheološki lokalitet

Lječilišni perivoj najsačuvaniji je i najreprezentativniji daruvarski arheološki lokalitet (Schejbal, *Daruvarski kupališni park kao arheološki lokalitet i javni prostor*, elaborat za Studiju obnove i zaštite lječilišnog perivoja u Daruvaru, 2010.). To je Arheološka zaštićena zona, a kupališni je park zaštitio ovaj prostor od devastacije i suvremene izgradnje.

Reprezentativni javno-termalno-kulturni prostor nalazio se u donjem dijelu uz termalne izvore (isto). S obzirom na to da su na prostoru južnog dijela perivoja bile terme u antičko vrijeme, ne čudi što su ovdje pronađeni brojni arhitektonski elementi rimskog reprezentativnoga provincijalnog objekta, kameni stupovi, podnožje zgrade, kapitel i polukapitel korintskog stila, kamene ploče, četiri žrtvenika, Jupiterov kip, nadgrobne stele, kamene ploče, fragmenti vrata, opeke i crijepa..., a ustanovljeno je da su ovdje bili rimski hram, trijem, moguće Silvanovo svetište. Godine 1994. uza sjevernu stranu stare toplane, u zaštitnim je arheološkim istraživanjima u sondi pronađeno – prezidano temeljima staroga kupališnog objekta Ivanov dom – natpisno kameno postolje za statu u koja nosi posvetu carici Plautilli (isti izvor).

Na prostoru oko južnog dijela perivoja, osobito uz Antunovu kupku, Centralnu blatnu kupku i poziciju Ivanova doma s rezervoarom za očekivati je još arheoloških nalaza, posebice reprezentativnoga karaktera bilo arhitekture, bilo kulturne ili javno-municipalne namjene. Stoga svaki zahvat u perivoj, rekonstrukcija ili zemljani iskop treba izvoditi uz arheološki nadzor.

5. Zaštita perivoja, zakonski i konzervatorski uvjeti

Lječilišni perivoj – Julijev park – kao i svi građevinski objekti u perivoju nije zaštićen kao pojedinačni objekti, sva su rješenja o preventivnoj zaštiti nepokretnih kulturnih dobara prestala važiti (Milan Pezelj, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Bjelovaru).

Tako i zgrade u perivoju, koje su preventivno bile zaštićene kao kulturna dobra – Antunova kupka, Vila Arcadia i sjeverno krilo Ivanova doma, Švicarska vila, Centralne blatne kupke i Marijina kupka (Konzervatorska podloga za GUP Daruvara, izradilo Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2003.) – više ne podliježu zaštiti.

Budući da preventivna zaštita vrijedi dvije godine od dana stupanja na snagu dokumenta prostornog uređenja, tako su prestale vrijediti odredbe o preventivnoj zaštiti perivoja i svih objekata u perivoju (Prostorni plan Bjelovarsko-bilogorske županije donesen je 2001. godine, a Generalni urbanistički plan Daruvara 2004. godine). U PP BBŽ (od 2001.) pod točkom 5. Uvjeti korištenja i zaštita prostora, 5.1.1.2. Kulturna baština, navedena su evidentirana kulturna dobra predviđena za zaštitu temeljem odredbi Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Od objekata koji se odnose na lječilišni perivoj u Daruvaru, to jesu:

- Julijev park, prijedlog zaštite kao spomenik parkovne arhitekture,
- Julijev park, prijedlog zaštite kao arheološki lokalitet i zona,
- park lječilišnoga kompleksa, prijedlog zaštite kao objekt vrtne i parkovne arhitekture, unutar preventivno zaštićene urbane cjeline iz 19. stoljeća,
- lječilišni kompleks, prijedlog zaštite kao graditeljski sklop,
- Švicarska vila, Vila Arcadia, Antunove kupke, Centralno blatno kupalište i Marijina kupka, prijedlog zaštite kao vojne i ostale građevine.

Istim se planom predlaže i brisanje Terasa – kavane s liste preventivno zaštićenih kulturnih dobara. U Konzervatorskoj podlogi za GUP Daruvara iz 2003. godine navode se kulturna dobra na području obuhvata plana, kako slijedi (tablica je u skraćenom obliku, obuhvaća samo objekte koji se odnose na područje lječilišnog perivoja):

REGISTRIRANA I PREVENTIVNO ZAŠTIĆENA KULTURNA DOBRA

ARHEOLOŠKA BAŠTINA

BR.	ARHEOLOŠKA PODRUČJA	PRAVNA ZAŠTITA
I/1 ³²	Kupališni park, položaj rimskog naselja Aquae Balissae (1. st.) s termama	Registar ROS-434 (1973.)

POVJESNE CJELINE

BR.	POVIJESNE GRADITELJSKE CJELINE	PRAVNA ZAŠTITA
II/1	Urbanistička cjelina grada Daruvara i kompleks lječilišta s perivojem (18. – 20. st.)	Preventivno zaštićeno ROS 15/1-1987.

POVJESNI SKLOPOVI I GRAĐEVINE

BR.	CIVILNE GRAĐEVINE/SKLOPOVI; GRAĐEVINE JAVNE NAMJENE	PRAVNA ZAŠTITA
III/5	Antunova kupka, Julijev park bb, unutar zaštićenoga kompleksa lječilišta (18. st., preuređena u 19. st.)	Preventivno zaštićeno br. ROS 10/2-1994.
III/6	Vila Arcadia i sjeverno krilo nekadašnjeg Ivanova doma, Julijev park bb, unutar zaštićenoga kompleksa lječilišta (19. st.)	Preventivno zaštićeno br. ROS 10/2-1994.
III/7	Švicarska vila, Julijev park 1, unutar zaštićenoga kompleksa lječilišta (1909.)	Preventivno zaštićeno br. ROS 10/2-1994.
III/8	Centralne blatne kupke, unutar zaštićenoga kompleksa lječilišta (19. st.)	Preventivno zaštićeno br. ROS 10/2-1994.
III/9	Marijina kupka, unutar zaštićenoga kompleksa lječilišta (19. st.)	Preventivno zaštićeno br. ROS 10/2-1994.

EVIDENTIRANA KULTURNA DOBRA
ARHEOLOŠKA BAŠTINA

BR.	ARHEOLOŠKA PODRUČJA
E I/1	Potencijalno arheološko područje na širem prostoru brežuljka Stari Slavik i kupališnog parka (proširena zona registriranog područja) - položaj prapovijesnog naselja – opiduma panonsko-keltskog plemena Jaza s kulturnim svetim prostorom uz geotermalne izvore te položaj trgovišta Toplica (12/13 st.) s crkvom Blažene Djevice Marije

Izvor: Konzervatorska podloga za Generalni urbanistički plana grada Daruvara, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Odjel za prostorno-planske mjere zaštite, Zagreb, 2003.

Konzervatorska je podloga dala i ove smjernice za stručne službe: Nadležnom konzervatorskom odjelu predlaže se da na Listu zaštićenih kulturnih dobara upiše ove cjeline i objekte (skraćeno, izdvojeno samo ono što se odnosi na lječilišni perivoj):

urbana cjelina grada Daruvara (ranije zaštićena samo preventivno), arhitektonsko-krajobrazni sklop Kupališnog parka (Julijeva parka) s očuvanim povjesnim građevinama (preventivno zaštićenim): Antunova kupka, Vila Arcadia s krilom nekadašnjeg Ivanova doma, Švicarska vila, Centralne blatne kupke, Marijina kupka, od kojih svaku valja zasebno upisati na Listu,

Brončanu skulpturu Kupačica (A. Augustinčić, 1927.) u Julijevu parku.

Još je jedanput po službenoj dužnosti izdano rješenje o Preventivnoj zaštiti kulturno-povjesne cjeline Daruvara (Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Bjelovaru, klasa UP/I-612-08/08-05/015, urbroj 532-04-06/2-08-1, od 19. prosinca 2008.). Kulturno-povijesna cjelina Daruvara ponovno je preventivno zaštićena i to (skraćeno, izdvojeno samo ono što se odnosi na lječilišni perivoj):

prostorne međe zone „A“ (potpuna zaštita povjesnih struktura) uključuju:

Dio Julijeva parka s parcelama: južni dio parcele broj 412/1 do mosta preko Toplice prema Kupališnoj ulici i sjevernog ruba središnje aleje. Tok rijeke Toplice (2778/2) južno od mosta do parcele broj 2778/1 uključujući parcele broj 412/6, 412/7 (dio), 412/11, 415 (Švicarska vila), 416 (Antunova kupka), 417, 418 (Centralno blatno kupalište), 419, 420/1, 420/2, 420/3, 423 (Hotel Arcadija), 424 (restoran Terasa), 425, 427. Sustavom mjera zaštite u ovoj zoni, uvjetovat će se mjere cjelovite zaštite i očuvanja svih kulturno-povjesnih vrijednosti uz najveće moguće poštivanje tradicije te funkcija prostora i sadržaja. Na području ove zone strogo se kontrolira unošenje novih struktura i sadržaja stranih ili neprikladnih, sačuvanim kulturno-povjesnim vrijednostima. Prilagođavanje postojećih povjesnih funkcija i sadržaja suvremenim potrebama može se prihvatiti uz minimalne fizičke intervencije u povjesne strukture. Prihvatljive su metode sanacije, konzervacije, restauracije, konzervatorske rekonstrukcije i prezentacije.

prostorne međe zone „B“ (djelomična zaštita povjesnih struktura) uključuje:

dio prostora Julijeva parka sjeverno od središnje aleje s parcelama broj: 286/2, 286/3, 293/1, 294/1, 294/2 (dio), 412/1, 412/2 (Hotel Termal), 412/3, 412/5, 412/9, dio 2778/2.

Sustavom mjera zaštite u ovoj zoni uvjetovat će se zaštita i očuvanje osnovnih elemenata povjesne planske matrice i karakterističnih skupina građevina, pojedinih građevina i drugih, za ukupnost određene kulturno-povjesne cjeline važnih vrijednosti, a prije svega oblika građevina i sklopova, gabarita i povjesnih sadržaja. Na području ove zone uvjetovat će se intervencije u smislu prilagođavanja funkcija i sadržaja suvremenim potrebama, ali bez bitnih fizičkih izmjena sačuvanih elemenata povjesnih struktura. Prihvatljive su metode konzervacije, rekonstrukcije, interpolacije, rekompozicije i integracije s ciljem povezivanja povjesnih s novim strukturama i sadržajima koji proizlaze iz suvremenih potreba. U *Rješenju* se navodi

da kulturno-povjesna cjelina Daruvara ima svojstvo kulturnoga dobra te se temeljem odredbe članka 10. *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* donosi rješenje o njezinoj preventivnoj zaštiti (Pezelj) i upisuje na Listu preventivno zaštićenih dobara.

Ova je preventivna zaštita određena do donošenja rješenja o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra, a najduže na tri godine od dana njegova donošenja (dakle, do 19. prosinca 2011. godine).

Zadatak je ove *Studije obnove i zaštite lječilišnog perivoja* prikupiti sve relevantne podatke potrebne za trajnu zaštitu ovog vrijednoga hortikulturnog objekta i spomenika kulture, što je u cijelosti uspješno napravljeno. Nakon ovoga, potrebno je pokrenuti postupak za njegovu trajnu zaštitu kao spomenika parkovne arhitekture u kategoriji perivoja (sa svim građevinama) i kao spomenika kulture. U skladu s time, treba sastaviti stručno obrazloženje za zaštitu perivoja i prijedlog podnijeti Županijskoj skupštini, a onda i Ministarstvu kulture, zajedno s cjelovitom potrebnom dokumentacijom.

Perivoj nema samo lokalni i regionalni, nego i nacionalni značaj (vidi valorizaciju perivoja)! Potrebno je, također, pojedinačno zaštititi i spomenute građevine u segmentima 1 i 2. Sve građevine u perivoju trebale bi imati regionalni značaj. Za vrijeme privremene zaštite na perivoj se primjenjuju odredbe spomenutog *Zakona*. Za revitalizaciju perivoja, čija je prva faza izrada ove sveobuhvatne Studije, potrebno je utvrditi uvjete zaštite. S obzirom na to da ni Uprava za zaštitu prirode niti Uprava za zaštitu kulturne baštine ne raspolaže podacima o Julijevu parku, tek će se uvidom u stručno obrazloženje dobiti saznanja o njegovim vrijednostima. Stručno obrazloženje treba se sastojati upravo od elemenata navedenih u Studiji. Stoga je potrebno, nakon izrade Studije, a prije početka svih radova u perivoju, pokrenuti postupak njegove zaštite (Marina Mlakar, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu prirode, očitovanje).

VI. SMJERNICE ZA OBNOVU

Lječilišni perivoj u Daruvaru imao je više razvojnih faza, što se očitovalo u izmjenama tlocrtne osnove perivoja. Tlocrtnu osnovu iz vremena Julija Jankovića, sredinom 19. stoljeća i kasnije, koju je perivoj imao više od stotinu godina, nije moguće vratiti u cijelosti jer je perivoj u razvoju i tijekom proteklih godina u njega su inkorporirani brojni novi sadržaji, kao primjerice hotelsko-lječilišni blok i drugi.

Prilikom obnove perivoja treba obratiti pozornost kako slijedi:

pri obnovi se treba služiti metodama restauracije, rekonstrukcije (preoblikovanja), revitalizacije i konzervacije:

restauracija (vraćanje u izvorno stanje ili jednu od razvojnih faza) može se primijeniti na neke građevinske objekte u perivoju, osobito na kupališne zgrade Antunovu i Centralnu blatu kupku, Švicarsku vilu i Vilu Arcadia;

rekonstrukcija (metoda obnove koja se primjenjuje kada je dio perivoja tijekom vremena izgubljen u izvornom stanju) je potrebna u segmentu 1, dijelom u vraćanju povjesnih staza (ovdje je potreban oprez da se ne uništi vrijedno bilje posađeno u 2. polovini 20. stoljeća!) i u segmentu 2; pri rekonstrukciji staza i partera paziti da se ne ode u lošu imitaciju nekadašnjeg izgleda!

Rekonstrukcija je potrebna i u parteru, ispred i oko Centralne blatne kupke, zajedno s restauracijom;

konzervacija (odnosi se na dijelove perivoja koji su dobro riješeni i očuvani te se dobro održavaju i nisu im potrebni veći zahvati obnove) odnosit će se na segment 3, koji zahtijeva najmanje zahvata jer je, zbog novoga hotelsko-lječilišnog kompleksa, u vitalnom stanju. Također, može se primijeniti i na neke druge, manje dijelove perivoja, npr. bazen s ribicama i skulpturu Kupačice, prostor ispred restorana Terasa i dr.;

revitalizacija (vraćanje života u perivoj) osnova je i cilj svake obnove pa ovom segmentu treba posvetiti osobitu pažnju (više vidi pod Preporuke za aktivni život perivoja).

1. Obnova tlocrta perivoja

Obveza je da perivoj i dalje zadrži istu, postojeću tlocrtnu osnovu, koja je bliska izvornoj iz sredine 19. stoljeća. U segmentu 1, staze nije moguće korigirati u skladu s povjesnom matricom iz vremena Julija Jankovića niti je to opravdano. Samo se manjim dijelom mogu vratiti staze iz tog razdoblja. Pritom valja biti posebno oprezan, da se ne naruši sadašnja, dobro riješena koncepcija ukriženih staza na dijelovima lijevo i desno od centralnog partera. Također, i nova sadnja bilja, koja je uslijedila nakon rekonstrukcije segmenta 1 u drugoj polovini 20. stoljeća, onemogućuje velike izmjene tlocrtno osnove u ovom segmentu.

U segmentu 2 povjesne staze između baroknih ravnih aleja ne bi trebalo restaurirati – vraćati u izvorno stanje. Današnja koncepcija perivoja razlikuje se od izvorne (u kojoj su bile zavojite staze koje su spajale istočnu i zapadnu grabovu aleju), danas u cijelom perivoju više nema staza koje na sličan način vijugaju. Vraćanje ovih šetnica obvezivalo bi vraćanje sličnih i u segmentu 1, što pak nije moguće.

U segmentu 3 staze između baroknih aleja definirane su i nisu potrebne korekcije. Ovaj je segment, zahvaljujući interpolacijama hoteskoga kompleksa, nemoguće vratiti u izvorno stanje, izgled iz doba Julija Jankovića. Osim toga, perivoj se proširio i izvan granica nekadašnjega (granice su bile grabove aleje) te je dobio nove sadržaje.

2. Obnova kompozicije perivoja

Perivojna kompozicija nije se znatno promijenila rekonstrukcijom perivoja u godinama nakon Drugoga svjetskog rata. Građevine, ulazi u perivoj, osi, glavne staze, veličina, oblik,

ostali su gotovo nepromijenjeni. Ista kombinacija barokno-historicističkoga i pejzažnog stila u vrtnoj umjetnosti još je prisutna – raspored staza, barokne aleje, „šumarci“ breza, smreke i graba, travnate površine, vodeni motivi, soliterna stabla, vizure.

Potrebno je pojačati doživljaj nekih od ovih elemenata, osobito vizura, koje su dijelom izgubljene zbog nekontrolirane sadnje visokog drveća u 20. stoljeću, a što je imalo za posljedicu i gubitak odnosa puno – prazno, ili „šumarak“ – travnjak, jednog od osnovnih značajki pejzažnog, romantičarskoga vrtnog prostora. Izvedbenim projektom treba determinirati objekte koji moraju biti vidljivi i otvoriti vizure na njih. Na sličan način treba otvoriti još nekoliko vizura i istaknuti najljepše detalje perivoja. Ovo uključuje i vrijedna soliterna stabla. Njih je potrebno osvijetliti reflektorima uvečer, kako bi doživljaj koji pružaju bio prisutan i tijekom večeri, samo u vrijeme nekih zbivanja u perivoju. No reflektori koji osvjetljavaju bilje ne bi smjeli biti upaljeni dulje od 22 sata. U perivoju je važna i igra svjetla i sjene (prodiranje sunčevih zraka kroz krošnje, osunčane čistine i sjenovite skupine stabala) i kontrasti svijetlo (npr. grab, breza, platana) i tamno (smreka, tisa, crna joha). Nisu ove vrste bez razloga bile korištene u pejzažnim perivojima pa tako ni u daruvarskom. O ovome, također, treba voditi računa pri izradi izvedbenog projekta obnove.

3. Obnova parternog dijela

Parter je zapadno i sjeverno od Centralne blatne kupke tradicijski element ovog perivoja. Mirnih je linija, po kojima je bliži baroku u vrtnoj umjetnosti i bogatih cvjetnih uresa (osobito u nekim svojim povjesnim fazama) tipičnih za historicizam. Prilikom obnove partera treba voditi računa o izboru cvjetnih vrsta za sadnju, koje trebaju biti u skladu sa stilom kojemu parter pripada, što sada nije slučaj. Novoformirane klasicističke gredice u istočnom dijelu partera treba redizajnirati, smanjiti im opseg i pojednostaviti uzorak te time uskladiti s postojećim (zapadnim) dijelom partera, ali i s povjesnom matricom. Potrebno je obnoviti sve živice u perivoju, kako u parteru tako i u širem dijelu, posebno treba uklanjati samonikle biljke iz živica (npr. klen, gorski javor, pajavac i dr.).

4. Obnova biljnog fonda

U 1. fazi obnove treba odmah maknuti stabla koja prijete urušavanjem, koja su bolesna i toliko oštećena da ih nije moguće sanirati. Ovamo treba uključiti i stabla koja su jako visoka (oko 25 m) te prijete okolnim kućama i prometnicama urušavanjem, iako su još zdrava (dvije smreke u 1. segmentu). No, približavaju se gornjoj granici svoga životnog vijeka. U prvoj fazi se uklanjaju i ona stabla koja kao vrste ne odgovaraju stilskom perivoju (npr. *Albizia julibrissin*

u 1. segmentu, kod skulpture Kupačice). U prvoj se fazi dosađuju nova stabla i grmovi, predviđeni projektom.

Za 2. fazu obnove treba odrediti vrste koje će se zamjenjivati u sljedećih nekoliko (desetak) godina. To su ona stabla koja su još vitalna, ali polako propadaju ili su posađena na neodgovarajućoj lokaciji. Njih treba nadomjestiti zamjenskom sadnjom istih ili drugih vrsta. Potrebno je ukloniti svo bilje koje ne pripada stilskim perivojima ovog tipa, sve samonikle grmove i stabla. Pri izboru vrsta za dosadnju treba se ograničiti na postojeće vrste: lipe, grab, jasen, klen, pajavac, hrast lužnjak, brijest, crnu johu, a od egzotičnih vrsta na paulovnicu, ginko, platanu i tulipanovac.

Od crnogorice, preporuka je više koristiti tisu (*Taxus baccata* i *T. b. 'Dovostoniana'*), tuje te bijeli i crni bor, a izbjegavati jelu, smreku i ariš, kojima novonastali uvjeti u perivoju ne odgovaraju (manje zračne vlage, veća toplina, više ispušnih plinova i povećano aerozagađenje). Umjesto obične smreke (*Picea abies*), može se za nove sadnje koristiti Pančićeva omorika (*Picea omorika* Pančić), koja je otpornija na novonastale uvjete. Šimšir, tradicijsku vrstu naših perivoja i vrtova trebalo bi više koristiti u 1. segmentu.

Neophodno je osvrnuti se i na vidljivu promjenu mikroklimе u perivoju. Uvjeti koji su ga godinama održavali u izvrsnomu zdravstvenom stanju sada su uvelike izmijenjeni. Nestajanjem rubnih zaštitnih zona (npr. zgrada Ivanove kupke na istoku i visokog zelenila oko nje, pojas zelenila uz Toplicu koji se suši, prorijeđena južna zelena barijera uz parkiralište), otvara se ulaz toplom zraku i otrovnim plinovima koji ubrzavaju propadanje perivoja. Probijanje dviju prometnica na istoku, kroz perivoj i istočno od željezničke pruge, ubrzalo je propadanje zelenila. To se dobro uočava na istočnoj grabovoj aleji, u kojoj su stabla lošijega zdravstvenog stanja nego ona u zapadnoj. Stoga je važno rubne dijelove perivoja tamponirati visokim i bujnim zelenilom, najbolje bjelogoricom krupnog lista i vrstama s grubom lisnom površinom, kao i zimzelenim bjelogoričnim vrstama, kako bi se usporilo propadanje stabala. Za tampon-zone zelenila ne odgovara crnogorica, zbog male (upijajuće) lisne površine i izrazite osjetljivosti na zagađeni zrak i više temperature. Također, bjelogorica luči veće količine vodene pare (sukladno većoj lisnoj površini), čime se povećava zračna vlažnost i snižava temperatura zraka u perivoju za 3 do 5 stupnjeva u odnosu na okolne gradske prostore. Tampon-zone u rubnim dijelovima perivoja mogle bi produžiti vijek mnogim dendrološkim vrstama prisutnim ovdje već stotinjak i više godina.

Kako bi se smanjilo zagađenje s istoka, prometnicu koja vodi kroz perivoj do Hotela trebalo bi koristiti samo za izvanredne svrhe, a gosti i djelatnici hotela trebali bi imati pristup cestom s druge strane željezničke pruge pa na sjeveru preko pruge ravno do glavnih parkirališta kod ulaza u hotelsku zgradu. Tamponiranje zelenilom između pruge i ceste ublažilo bi ovaj problem. Ovakva bi komunikacija imala smisla ne samo radi zaštite perivoja od propadanja, nego i poradi eventualne arheološke zone. Ako se ta zamisao realizira, prilaz Hotelu svakako će trebati usmjeriti na cestu istočno od pruge, kako je u Studiji već rečeno. Prostor vrtlarije,

maloga proizvodno-prodajnog mjesta kod južnoga kolnog ulaza u perivoj tada bi trebalo premjestiti na mjesto gdje se vrtlarija nekada nalazila, a gdje su danas igralište za paintball i sklop gospodarskih zgrada, ostatak bivše vrtlarije.

Stabla starosti iznad 100 godina svakako bi trebalo sačuvati koliko je god to moguće, pogotovo ako su još živa i listaju. Ta stabla imaju velik značaj – ne samo što su dokaz starosti i vrijednosti perivoja, nego mu daju patinu i čuvaju „duh svog vremena“. Kad se obnove, urede i osiguraju od lomova i rušenja, bit će izvanredan materijal za prezentaciju turistima i građanima. Izvedbeni projekt obvezno treba iznijediti prijedloge vezane uz ova stabla.

5. Obnova kupališnih zgrada

Antunovu kupku i vanjski izvor treba obnoviti prema svim zahtjevima struke i zahtjevima konzervatora, bazene u svim prostorijama urediti i prezentirati javnosti kao vrlo vrijednu turističku atrakciju. Za Centralnu blatnu kupku izrađen je izvedbeni projekt sanacije (izrađen u Daingu d.o.o. T.D. 44/06) iz 2006. godine, što se odnosi na konstruktivni sustav i rekonstrukciju pročelja. Na mjestu postojeće dogradnje s istočne strane Centralnih blatnih kupki predviđena je nova, ostakljena dogradnja, a postojeće pročelje s te strane ostalo bi sačuvano i obnovljeno s unutarnje strane te nove dogradnje. Projekt je odobren i od strane konzervatora. Međutim, ukloniti dogradnju bilo bi najbolje rješenje! Interijer Centralnoga blatnog kupališta pogodan je za razne manje uslužne sadržaje kao npr. salon ljepote koji bi nadopunio ponudu Hotela Termal, a to bi uključivalo frizerski obrt, manikuru, pedikuru, masažu, make-up, kozmetički salon i wellness te omogućiti kupanje u postojećemu centralnom bazenu. Atraktivnost središnjeg bazena ove kupke nema premca ako se obnovi u izvornom obliku. Otvorenje ove kupke javnosti izuzetno je važno.

Srušena Ivanova kupka ne bi se trebala rekonstruirati na mjestu postojeće, odnosno raditi njezinu kopiju, nego – budući da je nastala na rimskim temeljima – izvršiti arheološka iskapanja, a sve nalaze i ostatke temelja ili građevina prezentirati javnosti kao arheološki park. Nalazište treba zaštititi od propadanja i, po mogućnosti, djelomično obložiti staklenim podom ispod kojeg bi bile vidljive iskopine - ostaci rimskih termi ili hrama.

Studija predlaže da se Marijina kupka – koja se sada koristi kao crpilište termalne vode – pretvori u kapelicu posvećenu Blaženoj Djevici Mariji jer je u perivoju nekad bila prisutna crkva Blažene Djevice Marije, zaštitnice žena i iscjeliteljice ženskih bolesti i steriliteta. Oltar s kipom Blažene Djevice Marije u tom bi slučaju trebalo postaviti u apsidu (kružni dio kupke). Nije ni potrebno spomenuti koliko bi ovakvo rješenje pridonijelo popularnosti perivoja. Vanjski prostor oko „kapelice“ s trima izvorima – dvama izvorima tople i jednim hladne vode – te budućim odmorištem, trebalo bi urediti kao mjesto za odmor, tihu kontemplaciju, molitvu, malo svetište Gospe, iscjeliteljice.

6. Preporuke za aktivni život perivoja (suživot perivoja i ljudi)

Jedan od osnovnih zadataka obnove perivoja jest i revitalizacija života u njemu te poboljšanje suživota stanovnika grada i perivoja. Iako se u ovom perivoju aktivno odvijaju mnoge aktivnosti građana i njihovih gostiju te gostiju kupališta, još uvijek postoje brojni sadržaji koji se mogu osmisliti i inkorporirati u ponudu ovoga lječilišno-turističko-perivojnog kompleksa. Osobito je važna turistička komponenta jer ona je dosad bila zanemarena, a može i Daruvarskim toplicama i Gradu donijeti brojne dobrobiti. Ova Studija donosi više prijedloga kako poboljšati turističku ponudu lječilišnoga kompleksa s perivojem i učiniti ga atraktivnom destinacijom, ne samo za domaće goste, nego i za strane (koji osobito cijene stare, očuvane vrijednosti). Obnovljeni perivoj, sa svim predloženim rješenjima, svakako treba uvrstiti u turističku ponudu Bjelovarsko-bilogorske županije i osigurati obučenoga turističkog vodiča za grupne i individualne posjete perivoju i lječilištu. Ako se u budućnosti otvori i arheološki park (prijedlog Studije), ovaj će perivoj biti prvorazredna turistička atrakcija na nacionalnoj razini. Julijev izvor ili Izvor ljubavi, tradicionalno je bio dio ponude lječilišta, a staza za šetnju do izvora i sâm izvor opet trebaju imati isti značaj.

U prizemlju preostalog dijela Ivanova doma (ili Švicarske vile) može se urediti prostor za turističke sadržaje (okupljanje grupa, videoprezentacija perivoja i lječilišta, suvenirnica, ulaznice za razgled kupališnih zgrada s vodičem, prodaja knjiga i brošura o perivoju, turistička karta perivoja i lječilišnoga kompleksa, razne informacije posjetiteljima i sl.). Dade se obogatiti ponuda suvenira, Daruvarske toplice mogu raspisati i javni natječaj za izradu svog suvenira, a nagrađene radove imati u ponudi.

Arheološki park bio bi vrhunac turističke ponude Daruvarskih toplica te bi povećao posjećenost parku domaćih i stranih gostiju, osobito uz poneku projekciju s fotografijama ili videoprezentaciju na platnu s detaljima nalaza ili trenutaka iskopavanja, s mogućim 3D prikazom rekonstrukcije građevina i povjesnim pregledom. Treba ozbiljno razmisliti o ovoj mogućnosti jer sadašnji izgled perivoja omogućuje iskapanja koja ne bi zadirala u njegov prostor, s obzirom na to da više nema Ivanova doma ni zelenila koje ga je okruživalo.

Obnovljeni glazbeni paviljon trebalo bi koristiti za nedjeljne koncerte (koji su se nekad redovito odvijali, čak je postojala „kupališna glazba“), za nastupe glazbenih grupa, tako i puhačkog orkestra, polaznika glazbene škole, za manje predstave (dječje predstave, gostovanja dramskih grupa), razna okupljanja – redovito, npr. vikendom, kako bi se privuklo što više prolaznika i turista i kako bi se vratila navika obiteljskih izlazaka u park. Ponuda restorana Terasa trebala bi pratiti ova događanja (obiteljski ručkovi, kolači, sladoled...).

Ivanovo vrelo nekada su zvali i „zdenac želja“, a svaki je bačeni novčić bio popraćen nekom skrivenom željom. Evo još jedne ideje za dodatni sadržaj perivoja! Zgrada u sjevernom dijelu perivoja, „vrtlarska kućica“, kako je autorica Studije voli nazivati, pruža velike moguć-

nosti. Treba je isprazniti od stanara, obnoviti i pretvoriti u objekt za predavanja, prezentacije, tematske izložbe (npr. „150 godina lječilišnog perivoja u Daruvaru“!), domjenke, a kao takav može se i iznajmljivati. Ovu prekrasnu građevinu svakako ne treba zaboraviti jer ona je povijesni dio cijeloga lječilišno-perivojnoga kompleksa.

Moguće je organizirati redovite likovne kolonije (slikarske i kiparske), glazbene večeri, večeri poezije, izlete u okolicu za hotelske goste. Možda bi i koja vanjska kuglana bila dobro rješenje! Ideje se mogu dobiti i iz povijesnih dokumenata, koji kazuju kakav je nekada bio društveni život u daruvaskim toplicama. U osmišljavanju istog, neophodna je uska suradnja Daruvarskih toplica s turističkim zajednicama Grada i Županije.

ZAKLJUČAK

Nakon završene Studije, uprava Daruvarskih toplica ozbiljno je prionula radovima sanacije i obnove perivoja, onim radovima koji su u ovoj fazi mogući. Sanirana su neka stara i vrijedna stabla koja potječu iz najranijih faza podizanja perivoja, a sanacija se nastavlja i dalje. Neka su od tih stabala obilježena informativnim pločama s godinom sadnje. Uklonjena su opasna i suha stabla. Kupališne zgrade i stabla čiste se od bršljana, a najljepši primjer ove mjere jest Centralna blatna kupka, čijoj je obnovi pristupljeno studiozno i s pažnjom te je očišćena od bršljana, uklonjena je dogradnja na istočnoj strani i obnovljena joj je fasada. Jedna od značajnih mjera koja se sada provodi jest priprema postupka trajne zaštite perivoja, kako je u Studiji preporučeno – kao obvezna mjera prije bilo kakvih ozbiljnih radova na revitalizaciji perivoja i prije izrade izvedbenog projekta obnove.

LITERATURA I IZVORI PODATAKA:

- Jakčin, Mirjana, Prilog Daruvara razvoju vrtne umjetnosti SR Hrvatske, (magistarski rad), Zagreb, 1989.
- Jakčin, Ivančić M., Vrtna umjetnost Daruvara, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, HAZU, Zagreb – Bjelovar, 2008.
- Jakčin, Ivančić M., Povijesni lječilišni perivoji kontinentalne Hrvatske, *Vrela*, br. 21/22, Ogranak Matice hrvatske Daruvar, Daruvar, 2004.
- Valdgoni, Renata, *Pregled povijesnog, urbanističkog i arhitektonskog razvoja daruvarskog kupališta (nastanak, trajanje, perspektiva)*, Zagreb, 1992.
- Jakčin, Ivančić M., Ulično zelenilo Daruvara, *Vrela*, br. 26, OMHD, Daruvar, 2005.
- Jakčin, Ivančić M., Barokne značajke daruvarskih perivoja, *Vrela*, br. 23/24, OMHD, Daruvar, 2004.

- Jakčin, Ivančić M., Lječilišni perivoj u Daruvaru, *Vrela*, br. 18/19, OMHD, Daruvar, 2003.
- Jakčin, Ivančić M., Zabavni život u daruvarskim toplicama, *Vrela*, br. 17/18, OMHD, Daruvar, 2001.
- Jurčić Ivana, Jakčin M., Florni sastav nekih naših starih vrtova i perivoja u drugoj polovini 19. st., (rukopis).
- Daruvar u slici i riječi*, Matica hrvatska Daruvar, Daruvar, 2002.
- Šćitaroci Obad Mladen, *Hrvatska parkovna baština, zaštita i obnova*, Zagreb, 1992.
- Šćitaroci M. i B., *Vrbanićev perivoj u Karlovcu*, Zagreb, 2003.
- Šćitaroci M. i B., *Gradski perivoji Hrvatske u 19. st.*, Zagreb, 2004.
- Schejbal Berislav, Daruvarski kupališni park kao arheološki lokalitet i javni prostor, elaborat za Studiju obnove i zaštite lječilišnog perivoja u Daruvaru, 2010.
- Hrvatski geološki institut, Geotermalne i mineralne vode Republike Hrvatske, Zagreb, 2008.
- Butorac, Marina, *Inventarizacija i stanje zelenila u parku grofa Jankovića uz daruvarsko kupalište*, (diplomski rad), Zagreb, 2004.
- Naselja i stanovništvo RH od 1857. do 2001. godine, Izdanje Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2005., CD rom
- Mrđenović, Bojan, Živančev Tutić, Ivan, Grgić, Marijan, Vrbas, Natalija, *Aquae Balissae – zaboravljeni grad, istraživački rad učenika gimnazije za natjecanje iz povijesti*, 2005.
- The Oxford Companion to Gardens*, Oxford, 1986.
- Karta kotara Daruvar, 1939., izradio E. Primc, Geografska zbirka Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
- Bačić, Ivan, Primc, Oto, *Zdravstvo i turizam, Daruvar u slici i riječi*, Daruvar, 2002.
- Sohr, Miloslav, *Graditeljstvo Daruvara, Daruvar u slici i riječi*, 2002.
- Žgela, Milan, Rekognosciranje na terenu, izvješće od 12. svibnja 2008.
- Ljajić, Samir, Zapisnik o sanaciji oštećenog korijenja drveća u Julijevom parku, 2008.
- Rezultati mjerenja hidrokemijskih pokazatelja, Hrvatski geološki institut, 2009.
- Fizikalno-kemijska i bakteriološka analiza vode, Hrvatski zavod za javno zdravstvo, prosinac 2009.
- Daruvar, 1987.
- Daruvar, 1975.
- Geodetska situacija 2010.
- Prostorni plan uređenja Grada Daruvara, konzervatorska podloga, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2003.
- Konzervatorska podloga za Generalni urbanistički plan Daruvara, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2003.
- Prostorni plan Bjelovarsko-bilogorske županije, 2001.
- Daruvar, urbanistički projekt parka i kupališno-lječilišne zone, Urbanistički institut SR

Hrvatske, Zagreb, 1975.

Idejna studija urbanističkog plana Daruvara, Urbanistički institut SRH, 1958.

Pezelj, Milan, Rješenje o preventivnoj zaštiti od 19.12.2008., Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Bjelovaru

Mlakar, Marina, Revitalizacija Julijeva parka u Daruvaru, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu prirode, 2005., očitovanje

Katastarske karte iz :

1861. godine:

- Državna geodetska uprava, Područni ured Bjelovar, Ispostava Daruvar;

- Hrvatski državni arhiv, Zagreb,

- katastarski plan na kartonskim pločicama, koloriran, presnimci originala,

1896. godine:

- Državna geodetska uprava, Područni ured Bjelovar, Ispostava Daruvar;

- Hrvatski državni arhiv, Zagreb,

1960. godine – Državna geodetska uprava, Područni ured Bjelovar, Ispostava Daruvar.

Prospekti kupališnog lječilišta i Daruvarskih toplica

Banja Daruvar, brošura

Željezno i blatno kupalište Daruvar, brošura

Cijene i pristojbe u kupalištu Daruvar, letak

Razglednice Daruvara i kupališnog lječilišta, raznih vlasnika (zbirka starih razglednica perivoja i Daruvara – vlasnici M. Jakčin, Ogranak Matice hrvatske Daruvar, Hrvatski državni arhiv, Muzej za umjetnost i obrt, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Turistička zajednica grada Daruvara i Daruvarske toplice)

Fotografije (M. Jakčin – sve fotografije perivoja i neke fotografije kupki, Gabrijela Manci – fotografije kupki i vrtnotehničkih elemenata, 2 su fotografije preuzete iz monografije Daruvar, 3 su fotografije rimskih nalaza preuzete iz rada *Aquae Balissae – zaboravljeni grad*)

Litografija Kupelji Daruvar, načinjena 1862. u majstorskoj radionici Julija Hühna u Zagrebu, po narudžbi Julija Jankovića, izvornik pohranjen u Grafičkoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

SUMMARY

Medicinal park in Daruvar – the study of renewal and conservation (a short portrayal)

After several years of preparations, Daruvarske toplice, special hospital for medicinal rehabilitation in Daruvar started a long-reaching project of renovation and protection of the Daruvar medicinal park which is in their ownership. The significance of this project is vast because it is the oldest medicinal park

in the continental part of Croatia. It was conceived 250 years ago (the southern part along the warm springs). Since it received its final form and appearance around 150 years ago, it has not changed in concept, appearance, or size. The park kept the baroque characteristics and the landscape style of garden art to this day, with all of its characteristics. Its value, apart from the abovementioned characteristics, is based on the valuable herbal fund represented within it. Besides, the park contains valuable architectural objects, spas and other buildings which are part and parcel of the historical matrix of the park. Considering the fact that the park was made around warm springs and Roman spas were also present there, this area is also a valuable archeological site. However, time takes its toll. The age of the park is apparent. Some herbal species and tree samples reached the upper limit of their life span and are in the phase of decay. Architectural objects in the park also demand renovation. Having in mind the value and state of the park, the renovation is being approached with patience and expertise, in phases. The first phase of revitalization is complete, and that was the creation of the Study of renovation and protection of the medicinal park in Daruvar. This comprehensive paper is the basis of all future attempts to renovate and revitalize and the starting point for the final and permanent protection of the park as a whole and as a monument of culture and park architecture.